

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM
VAZIRLIGI
NIZOMIY NOMIDAGI TOSHKENT DAVLAT PEDAGOGIKA
UNIVERSITETI

Boshlang'ich ta'lif va sport-tarbiyaviy ish yo'nalishi

«Himoyaga ruxsat etilsin»
Boshlang'ich ta'lif fakulteti dekani
_____ prof. B.S.Abdullayeva
«___» _____ 2014-y.

Mavzu: “O'zbek bolalar yozuvchilari asarlarida qo'llangan nisbiy so'zlar yordamida bog'langan qo'shma gaplar haqida (boshlang'ich sinf “O'qish kitobi”dagi matnlar asosida)”.

B I T I R U V M A L A K A V I Y I S H I

IV bosqich 403-guruh
talabasi O'rinoval Ilmira

Ilmiy rahbar: M.A.Hamrayev
Taqrizchi: _____

«Himoyaga tavsiya etilsin»
“Boshlang'ich ta'lif metodikasi”
kafedrasi mudiri, dots. Sadikova A.V.

«___» _____ 2014-yil

TOSHKENT – 2014

O'ZBEKBOLALARYOZUVCHILARIASARLARIDAQO'LLANGAN NISBIY SO'ZLAR YORDAMIDA BOG'LNGAN QO'SHMA GAPLAR

Reja:

BMI NING UMUMIY TAVSIFI.....2

Kirish.Ergash gap qismlarini bog'lovchi vositalar haqida umumiylumot..6

**I BOB. NISBIY SO'ZLAR YORDAMIDA BOG'LNGAN EGA VA
TO'LDIRUVCHI ERGASH GAPLI QO'SHMA GAPLARNING
XUSUSIYATLARI.....30**

1.1. Nisbiy so'zlar yordamida bog'langan ega ergash gapli qo'shma gaplarning xususiyatlari.....	32
1.2. Vositali to'ldiruvchi shaklidagi nisbiy so'zlar yordamida bog'langan to'ldiruvchi ergash gapli qo'shma gaplarning xususiyatlari.....	34
1.3. Vositasiz to'ldiruvchi shaklidagi nisbiy so'zlar yordamida bog'langan to'ldiruvchi ergash gapli qo'shma gaplarning xususiyatlari.....	35
1.4. Aralash shakldagi nisbiy so'zlar yordamida bog'langan to'ldiruvchi ergash gapli qo'shma gaplarning xususiyatlari.....	36

**II BOB. NISBIY SO'ZLAR YORDAMIDA BOG'LNGAN ANIQLOVCHI
ERGASH GAPLI QO'SHMA GAPLARNING XUSUSIYATLARI.....40**

2.1. Sifatlovchi aniqlovchi shaklidagi nisbiy so'zlar yordamida bog'langan aniqlovchiergashgapli qo'shmagaplarningxususiyatlari.....	41
2.2. Qaratqich aniqlovchi shaklidagi nisbiy so'zlar yordamida bog'langan aniqlovchi ergash gapli qo'shma gaplarning xususiyatlari.....	42
2.3. Aralash shakldagi nisbiy so'zlar yordamida bog'langan aniqlovchi ergash gapli qo'shma gaplarning xususiyatlari.....	44

**III BOB.NISBIY SO'ZLARYORDAMIDA BOG'LNGAN HOL
ERGASH GAPLI QO'SHMA GAPLARNING XUSUSIYATLARI..... 45**

3.1.Nisbiy so'zlar yordamida bog'langan o'rinnergash gapli qo'shma gaplarning xususiyatlari.....	47
3.2. Nisbiy so'zlar yordamida bog'langan ravish ergash gapli qo'shma gaplarning xususiyatlari.....	48
3.3. Nisbiy so'zlar yordamida bog'langan miqdor - daraja ergash gapli qo'shma gaplarning xususiyatlari.....	49
3.4.Nisbiy so'zlar yordamida bog'langan payt ergash gapli qo'shma gaplarning xususiyatlari.....	50

UMUMIY XULOSALAR..... 51

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI..... 54

BMI ning umumiylavfsifi

Mustaqil O‘zbekistonning ravnaqi uchun olibborilayotgan iqtisodiy - ijtimoiy, madaniy - ma’naviy sohalardagi keng ko‘lamli ishlar bilan birga, O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni va “Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi” ta’limning barcha bo‘g‘inlarida ona tili o‘qitishni ham tashkiliy, ham mazmuniy jihatdan qayta ko‘rib chiqishni taqozo etadi. Shuning uchun, Prezidentimizning “O‘zlikni anglash, milliy ong va tafakkurning ifodasi, avlodlar o‘rtasidagi ruhiy - ma’naviy bog‘liqlik til orqali namoyon bo‘ladi”¹ deb ta’kidlaganlari bejiz emas.

“Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun va “Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi” da ta’lim sohasidagi davlat siyosatining asosiy prinsiplari belgilangan bo‘lib, unda ta’lim-tarbiyaning insonparvarlik va demokratik xarakterda ekanligi; ta’limning uzluksizligi va izchilligi; umumiyo‘rta, o‘rta maxsus kasb-hunar ta’limining majburiyligi; ta’lim tizimining dunyoviy xarakterda ekanligi; davlat ta’lim standartlari (DTS) doirasida ta’lim olishning hamma uchun ochiqligi; ta’lim dasturlarini tanlashga yagona va tabaqlashtirilgan yondashuv; bilimli bo‘lish va iste’dodni rag‘batlantirish; ta’lim tizimida davlat va jamoat boshqaruvini uyg‘unlashtirish o‘z ifodasini topgan.

Maktabda ona tilining o‘qitilishi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonunda belgilangan ana shu prinsiplarga tayanadi. Modomiki, maktab ta’limida ona tili eng asosiy va yetakchio‘quv fanlaridan biri ekan, oliv ta’limning bakalavr tizimida ona tili o‘qitish bilan bog‘liq jihatlar xuddi shunday mavqega ega bo‘lib qolaveradi.

O‘quvchilarni ona tili darslarida ijodiy fikrlashga o‘rgatish, ular ongida ma’naviy-ma’rifiy inqilob hosil qilishga intilish lozim. Shuning uchun yangi dastur va darsliklarda grammatik qoidalarni yodlatishdan voz kechish, ijodiy tafakkur tarzini shakllantirish, dars va mashg‘ulotlarni o‘quvchi va talabalarning nutqiy malakasini yuzaga keltirishga qaratish maqsad qilib olindi.

¹ I.A.Karimov “Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch”, Toshkent, “Ma’naviyat” nashriyoti, 2008 – yil, 83 – bet.

1.Tadqiqot ishining dolzarbligi. Hozirgi zamon o‘zbek tili sintaksisi, ayniqsa, uning qo‘shma gap qismiga oid birmuncha tadqiqotlar qilingan bo‘lishiga qaramay, bu sohada hali o‘z yechimini kutayotgan muammolar kam emas. O‘zbek tilshunosligio‘zining yangi taraqqiyot bosqichiga qadam qo‘ydi. Bugungi kunda davr milliy ma’naviyat mushtarakligi masalasiga daxldor yangidan-yangi vazifalarni qo‘ymoqda. Prezidentimiz ta’kidlaganlariday: “Bugungi kunda davlat va jamiyat qurilishi sohasida mamlakatimiz oldida o‘zining miqyosi va qamroviga ko‘ra ulkan vazifalar turibdi”².

Mustaqillik yillarida o‘zbek xalqining o‘z tili, adabiyoti, san’ati va tarixini yanada chuqurroq, uning o‘ziga xos nafosatini ulug‘lagan holda o‘rgatish imkoniyati kengaydi. Ma’naviyatimizning ajralmas qismi bo‘lgan tilimizni tadqiq qilish ham istiqlol bergen ne’matlardan hisoblanadi. Yurtboshimiz ta’kidlaganlaridek, “Albatta, har qaysi xalq yoki millatning ma’naviyatini, uning tarixi, o‘ziga xos urf - odat va an’analari, hayotiy qadriyatlardan ayri holda tasavvur etib bo‘lmaydi. Bu borada, tabiiyki, ma’naviy meros, madaniy boyliklar, ko‘hna tarixiy yodgorliklar eng muhim omillardan biri bo‘lib xizmat qiladi”³. Shu ma’noda millat ma’naviyatining uzviy qismi bo‘lgan o‘zbek tilini o‘rganish ulkan ahamiyat kasb etadi. O‘zbek tilida gap semantikasi va strukturasi, qo‘shma gaplarning mazmuniy xususiyatlari bilan bog‘liq masalalar ko‘p vaqtadan buyon tilshunoslardiqqatini o‘ziga jalb qilib kelmoqda. Zotan, bu jarayonga bog‘liq masalalarni chuqur tadqiq etish gap strukturasida yuz beradigan o‘zgarishlarni atroflicha tavsiflashni talab etadi.

Ma’lumki, qo‘shma gap sintaksisning yuqori sath birliklaridan biri bo‘lib, qismlar o‘rtasidagi semantik - sintaktik munosabatlar boshqa quyi sath birliklariga nisbatan o‘ziga xos tarzda namoyon bo‘ladi. Ergashgan qo‘shma

²I.A.Karimov “Mamlakatimizni modernizatsiya qilish va fuqarolik jamiyatni barpo etish ustuvor maqsadimizdir”, Toshkent, “O‘zbekiston” nashriyoti, 2010 – yil, 17 – bet.

³I.A.Karimov “Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch”, Toshkent, “Ma’naviyat” nashriyoti, 2008 – yil, 29 – bet.

gap qismlarini biriktiruvchi vositalar to‘g‘risida bir qancha ma’lumotlar bo‘lishiga qaramay, olmoshlarning qo‘shma gap qismlarini biriktirishdagi roli, bunday qo‘shma gaplarda shakl va mazmun masalasi e’tibordan chetda qolib kelmoqda.O‘zbek bolalar yozuvchilari asarlaridagi nisbiy so‘zlar yordamida bog‘langan qo‘shma gaplarning sintaktik jihatdan tahlil qilinishi, o‘qish mashg‘ulotlari bo‘yicha dars beruvchi o‘qituvchilarga matnlar mazmunini kichik yoshdagi bolalarga yetkazishda katta yordam beradi va ona tilimizning qanchalik boyligini o‘quvchilarga yana bir marta namoyish qiladi. Ana shular mavzuning **dolzarbligini** belgilaydi.

2.Tadqiqot ishining maqsadi. O‘zbek bolalar yozuvchilari asarlaridanto‘plangan materiallarga asoslangan holda matnlarda uchragan nisbiy so‘zlar yordamida bog‘langan qo‘shma gaplarning o‘ziga xos semantik xususiyatlari, turlarini o‘rganish ishdan ko‘zlangan asosiya maqsad hisoblanadi.

3.Tadqiqot mavzusini yoritish davomida bajariladigan vazifalar. Tadqiqotning bosh vazifasi sifatida nisbiy so‘zlar yordamida bog‘langan qo‘shma gaplarning sintaktik-semantik xususiyatlari, ularning turlarini o‘rganish belgilanadi. Shunga ko‘ra tadqiqot ishini yoritish davomida quyidagi vazifalarning bajarilishi lozim:

- 1) ilmiy adabiyotlarni o‘rganish orqali o‘zbek tilshunosligida nisbiy so‘zlar yordamida bog‘langan qo‘shma gaplar haqida umumiyligi ma’lumot berish;
- 2) nisbiy so‘zlar yordamida bog‘langan ega ergash gapli qo‘shma gaplarning xususiyatlarini ochib berish;
- 3) nisbiy so‘zlar yordamida bog‘langan aniqlovchi ergash gapli qo‘shma gaplarning xususiyatlarini ochib berish;
- 4) nisbiy so‘zlar yordamida bog‘langan to‘ldiruvchi ergash gapli qo‘shma gaplarning xususiyatlarini ochib berish;
- 5) nisbiy so‘zlar yordamida bog‘langan hol ergash gapli qo‘shma gaplarning xususiyatlarini ochib berish;

4. Tadqiqot ishining ilmiy yangiligi. Tadqiqot davomida o‘zbek tilshunosligidagi mavjud qarashlar asosida nisbiy so‘zlar yordamida bog‘langan qo‘shma gaplar, ularning turlari birinchi marta tadqiq qilindi, sintaktik - semantik xususiyatlari o‘rganildi. O‘zbek bolalar yozuvchilari asarlari birinchi marta sintaktik - semantik jihatdan tahlil qilinib, nisbiy so‘zlar yordamida bog‘langan qo‘shma gaplarning kichik yoshdagi maktab o‘quvchilari saviyasiga mosligi birinchi marta tekshirildi.

5. Tadqiqot ishining nazariy asosiniona tili bo‘yicha nashr etilgan darslik va qo‘llanmalar, tilshunos olimlarning ilmiy asarlari tashkil etadi.

6. Tadqiqot ishining obyektio‘zbek bolalar yozuvchilari asarlari hisoblanadi.

7. Tadqiqot ishining metodologik asosi va metodlari. Ishda O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimovning ma’naviyat, ma’rifat milliy va umumbashariy qadriyatlar to‘g‘risidagi fikr va mulohazalari, milliy til va madaniyatning rivojlanish tarixi, taraqqiy etish yo‘llari haqidagi qarashlari ishning metodologik asosini belgilaydi. Qiyosiy - tarixiy, tavsiflash, analiz va sintez, mantiqiylik kabi metodlar asosida tahlillar olib borildi.

8. Tadqiqot ishining materiali boshlang‘ich sinf “O‘qish kitobi” dan, o‘zbek bolalar yozuvchilarining asarlaridan mavzu bo‘yicha olingan misollar.

9. Tadqiqot ishining nazariy va amaliy ahamiyati quyidagilarda namoyon bo‘ladi:

1) tadqiqot yakunida chiqarilgan xulosalar boshlang‘ich sinf “O‘qish kitob” lariga matnlar tanlashda mezon sifatida xizmat qilishi mumkin;

2) boshlang‘ich sinf o‘qituvchilariga darslikdagi matnlarni chuqurroq tushunishga va ularni kichik yoshdagi o‘quvchilarga tushuntirishda yordam beradi.

Tadqiqot ishining tuzilishi va hajmi. Bitiruv malakaviy ishi uch bob, umumiy xulosalar va foydalilanigan adabiyotlar ro‘yxatidan iborat. Ishning umumiy hajmi 55 sahifani tashkil etadi.

KIRISH

Ergashgan qo'shma gap qismlarini bog'lovchi vositalar haqida umumiy ma'lumot

Ergash gapli qo'shma gaplar til taraqqiyotining keyingi davrlarida shakllanib ketgan qo'shma gapning alohida bir turidir. Sodda gaplarning mazmun jihatdan tobe - hokim munosabati asosida, ya'ni birining boshqasiga ergashishidan tuzilgan qo'shma gaplar **ergash gapli qo'shma gaplar⁴**, **ergashgan qo'shma gaplar⁵**, ba'zi adabiyotlarda esa **noteng qisqli qo'shma gaplar⁶** deyiladi.

Agar bunday gaplarning nomlanishiga to'xtaladigan bo'lsak, biz ko'proq **ergashgan qo'shma gaplar** deb nomlanishi tarafdori bo'lamiz. Chunki, ergash gap bosh gapning ma'nosini izohlaydi va unga ergashadi. Shuning uchun bunday gapni nomidan kelib chiqqan holda **ergashgap** deymiz. Ergash gap va bosh gap birikib, yangi bir gapni hosil qiladi. Tarkibi ikkita gapdan tuzilgan yangi gapni esa ergashgan qo'shma gaplar desak to'g'riroq bo'ladi.

Ergash gapli qo'shma gaplar deb nomlanishni inkor qilishimiz sababini tushuntiradigan bo'lsak, ma'lumki, bunday qo'shma gaplar tarkibida har doim ikkita sodda gaplar bo'ladi. Ular bir - birini izohlaydi, aniqlaydi, to'ldiradi. Lekin, ularni alohida-alohida mustaqil gap deb bo'lmaydi. Xo'sh, nega endi aynan ergash gapli qo'shma gaplar deyishimiz kerak? Bosh gapli qo'shma gaplar desak bo'lmaydimi?

Professor M. Asqarovao'zining "Hozirgi zamon o'zbek tilida qo'shma gaplar" kitobida ergashgan qo'shma gaplarga quyidagicha ta'rif beradi: "Birdan ortiq komponentlarning biri ikkinchisiga sintaktik jihatdan tobe bo'lishi va o'zaro ergashtiruvchi bog'lovchilar, bog'lovchi vazifasidagi

⁴M.Hamrayev "Ona tili", Toshkent, "SHARQ" nashriyoti, 2011 - yil, 122 - bet.

⁵M.Mirtojiyev "Hozirgi o'zbek tili", Toshkent, "O'QITUVCHI" nashriyoti, 1992 - yil, 153 - bet.

⁶Sh. Rahmatullayev "Hozirgi adabiy o'zbek tili", Toshkent, "UNIVERSITET" nashriyoti, 2006 - yil, 399 - bet.

so‘zlar, nisbiy so‘zlar orqali birikishidan tashkil topgan qo‘shma gaplar ergashgan qo‘shma gap deyiladi.”⁷.

Professor Sh. Rahmatullayev esa o‘zining “Hozirgi adabiy o‘zbek tili” kitobida ergashgan qo‘shma gaplarni **noteng qismli qo‘shma gap shakllari** deb nomlaydi va quyidagicha ta’rif beradi: “Yaxlitlanuvchi sodda gap shakllarining biri boshqasiga ergashtiruvchi vositalar bilan bog‘lanishidan hosil bo‘lgan qo‘shma gap shakllariga noteng qismli qo‘shma gap shakllari deyiladi”.

Ergashgan qo‘shma gaplar tarkibida nechta gap bo‘lishidan qat’i nazar, doimo ikki qismdan tashkil topadi:

- 1) bosh gap (mazmuni izohlanayotgan gap);
- 2) ergash gap (bosh gap mazmunini izohlayotgan gap);

Ergashgan qo‘shma gap tarkibidagi har bir sodda gap mazmunan nisbiy mustaqildir. Bu qo‘shma gap qismlari bosh va ergash gap deb yuritilishidan qat’i nazar, bir - biriga mazmunan bog‘lanadi, bir - birini izohlaydi, aniqlaydi, to‘ldiradi. Ergash gap bosh gapga ergashadi, bosh gap esa, mustaqilday ko‘rinsa ham, ergash gap tomonidan izohlanadi. Shuning uchun ularni alohida-alohida mustaqil gap deb bo‘lmaydi. Bosh gap tuzulish jihatidan mustaqil sodda gaplarga o‘xshaydi, ergash gap esa doimo bunday xususiyatga ega bo‘lmaydi. Bosh va ergash gaplar maxsus ergashtiruvchi vositalarga ega bo‘lishi jihatidan bir - biridan farq qiladi.

Ergash va bosh gaplarning gapdagi o‘rnini qat’iy belgilab qo‘yilmagan. Ergash gap bosh gapdan oldin yoki undan keyin keladi.

Masalan, *O‘qituvchi kelgandan keyin, mashg‘ulotni boshlaymiz*. Bu gapda *O‘qituvchi kelgandan keyin* gapi ergash gap, *mashg‘ulotni boshlaymiz* gapi esa bosh gap; ergash gap bosh gapni vaqt jihatdan izohlagan va bosh gapdan oldin kelgan.

⁷ M. Asqarova “ Hozirgi zamon o‘zbek tilida qo‘shma gaplar ”, Toshkent, “FAN” nashriyoti, 1960 - yil, 21 - bet.

Siz shuni unutmangki, kurashchilar yolg'iz emas. Bu gapda *Siz shuni unutmangki* bosh gap, *kurashchilar yolg'iz emas* gapi esa ergash gap. Gap tarkibidagi ergash gap bosh gapdagi olmosh bilan ifodalangan to‘ldiruvchini (*shuni*) izohlagan va bosh gapdan keyin kelgan.

Ba’zi hollarda ergash gap bosh gapning ichida ham kelishi mumkin.

Masalan, *Biz, hamma yig‘ilgach, musobaqani boshlaymiz.* Bu gapda *Biz musobaqani boshlaymiz* bosh gap, *hamma yig‘ilgach* gapi esa ergash gap.

“O‘zbek tiligrammatikasi”

kitobida ergashgaplarning quyidagi so‘zbirikmalaribilano‘xshashvafarqlitomonlariba yonqilingan. Lekin bu xususiyatlarni ko‘rib chiqsak, so‘z birikmalariga ergash gaplar emas, balki ergashgan qo‘shma gaplar o‘xhashini ko‘ramiz.

Ergashgan qo‘shma gaplar ba’zi xususiyatlariga ko‘ra so‘z birikmalariga yaqin turadi⁸:

- a) ergashgan qo‘shma gaplar so‘z birikmalariga o‘xhab, har doim ikki qismdan, ya’ni bosh va ergash qismdan iborat;
- b) ergashgan qo‘shma gaplar so‘z birikmalariga o‘xhash turli sintaktik holatlarda ma’lum mazmun va o‘ziga xos bo‘lgan ichki tuzilish xususiyatlarini saqlaydi;

Ergashgan qo‘shma gaplar so‘z birikmalariga to‘liq o‘xshaydi deb bo‘lmaydi. Ular bir - biridan quyidagi xususiyatlar bilan farq qiladi:

- a) so‘z birikmalari ko‘pincha ikki mustaqil so‘zdan tashkil topsa, ergashgan qo‘shma gaplar bir necha so‘zning (bir necha so‘z birikmasining birikuvidan) tashkil topadi;
- b) ergashgan qo‘shma gaplar predikativlik xususiyatini o‘zida saqlaydi, so‘z birikmalarida esa bunday xususiyat yo‘q;
- c) ergashgan qo‘shma gaplar ma’lum mazmunni ifodalaydi, so‘z birikmalarida esa bu xususiyat to‘liq emas.

Ergashgan qo‘shma gap komponentlari (ergash gap va bosh gap)ni biriktirishda ergashtiruvchi bog‘lovchilar, fe’l formalari, yuklamalar,

⁸O‘zbek tili grammatikasi II, (sintaksis) Toshkent, 1976 - yil. 355 - bet.

bog‘lovchi so‘zlar, nisbiy so‘zlar, ko‘rsatish olmoshlari, ko‘makchili qurilmalar kabi vositalar xizmat qiladi.

Professor M. Asqarova o‘zining “Hozirgi o‘zbek adabiy tili” kitobida ergash gapni bosh gapga bog‘lovchi yuqoridagi ergashtiruvchi vositalar qatoriga intonatsiya va tartibni ham kiritgan.

Agar bu fikrni chuqurroq o‘ylab qarasak, uni noto‘g‘ri ekanligini darrov payqab olamiz. Ya’ni, qo‘shma gaplar intonatsiya yoki tartib bilan bog‘lansa, bunday qo‘shma gaplar bog‘lovchisiz qo‘shma gaplar sanaladi.

Masalan, *Ruboyni ichida o‘qidi, yuzini tabassum qopladi*. (qo‘shma gap qismlari intonatsiya bilan bog‘langan).

Ergashtiruvchi bog‘lovchilar orqali birikish. Ergashtiruvchi bog‘lovchilar ergash gaplarning ko‘pgina turini bosh gapga bog‘lash uchun xizmat qiladi. Bosh gapda ifodalangan mazmunning sababi, maqsadi, shart yoki qiyosini bildirgan ergash gaplar bosh gapga sabab(- *ki*, *chunki*, *negaki*, *sababki*), maqsad(*to*, *toki*), shart (*agar*, *agarda*, *basharti*, *mabodo*), qiyoslash-chog`ishtiruv (*go`yo*, *go`yoki*, *xuddi*) ergashtiruvchi bog`lovchilari yordamida bog`lanadi. Sabab, maqsad, qiyoslash-chog`ishtiruv bog‘lovchilari ergash gap boshida keladi va ergash gap bosh gapdan keyin keladi. Qo‘shma gap qismlari vergul bilan ajratiladi.

-ki bog‘lovchisi ergash gapni bosh gapga ergashtirib keladi. Bunday vaqtda **-ki bog‘lovchisi** birinchi komponent — bosh gapning kesimiga qo‘shilib keladi va mazmunan izoh yoki aniqlik talab qiladi. Uning izohi, konkretlashgan mazmuni keyingi gap ergash gap tomonidan ochiladi.

Odatda, **-ki bog‘lovchisi** qo‘shilgan bosh gapning ayrim bo‘laklari turli olmoshlari (ko‘pincha ko‘rsatish olmoshlari) yoki mazmunan aniqlik talab qiladigan boshqa so‘zlar (*ayrim*, *ba’zi*, *bir* kabi) orqali ifodalanadi.

Masalan, *shuni unutmangki, kitob insonning do‘stidir. Ba’zi odamlar borki, do‘stini hech qachon xafa qilmaydi*.

Ba’zan olmosh bilan ifodalangan bo‘lak tushib qolishi ham mumkin. Ammo uningo‘rni gapning mazmunidan sezilib turadi.

Masalan, (*shuni*) *Unutmanki*, o‘qish bizning burchimizdir.

Ko‘pincha bosh gapdagi ko‘rsatish olmoshlarining sintaktik vazifasi ergash gapning sintaktik vazifasi bilan mos keladi va ergash gaplar shunga ko‘ra nomlanadi.

Masalan, *bizda shunday odat borki*, o‘zidan kichiklarni hurmat qiladilar. (*shunday* olmoshi aniqlovchi bo‘lib kelgani uchun bu gapni aniqlovchi ergash gapli qo‘shma gap deymiz).

Chunkibog‘lovchisi voqeа - hodisalarning yuzaga kelish sababini ochib beruvchi ergash gapni bosh gapga bog‘laydi. Bu bog‘lovchi ergash gap tarkibida, ya’ni ergash gap boshida keladi.

Sabab ergash gapli qo‘shma gap komponentlarini bog‘lashda bu bog‘lovchi boshqa ergashtiruvchi bog‘lovchilarga nisbatan ko‘proq qo‘llanadi. Bunday qo‘shma gaplarda ergash gapning kesimi ot kesim va fe’l kesim shaklida uchraydi.

Masalan, *Odobli odam tabibga o`xshaydi, chunki u bilan suhbatlashish ko`ngildagi g`amni quvadi*.

Negaki bog‘lovchisi so‘roq olmoshidan yasalgan bo‘lib, bosh gapdagi harakat, voqeа-hodisaning yuzaga kelish sababini aniqlash uchun xizmat qiladi. Bu bog‘lovchi ham xuddi **chunkibog‘lovchisi** kabi sabab ergash gap tarkibida qo‘llanadi.

Masalan, *O‘qituvchi Anvarni darsga kiritmadi, negaki dars boshlanib bo‘lgan edi*.

Professor M. Asqarova o‘zining “Hozirgi o‘zbek adabiy tili” kitobida **negaki** bog‘lovchisining boshqa variantlarini ham sanab o‘tganlar, ya’ni **negakibog‘lovchisi** ko‘pincha jonli tilda *nimagaki*, *nakishaklida*, *nega deng*,

nega desangiz, *nega deganingda*, *nima uchun desangiz* kabi birikmali holda ishlatilishi mumkin⁹.

⁹M. Asqarova “ Hozirgi o‘zbek adabiy tili”, Toshkent, “O‘QITUVCHI” nashriyoti, 1987 – yil, 176 – bet.

Sababkibog‘lovchisi tarkibidagi *sabab* so‘zi asli ot bo‘lsa ham, **-ki** yordamchisi qo‘silishi bilan sababning izohini ifodalovchi bog‘lovchiga aylangan. **Chunki, negakibog‘lovchilariga** o‘xshab ergash gap tarkibida keladi va ularga sinonim bo‘la oladi.

Masalan, *Bugungi qilgan ishimdan o‘pkalamadim, sababki ayb o‘zimdan o‘tdi.*

Toki bog‘lovchisi maqsad ergash gapni bosh gapga bog‘lash uchun xizmat qiladi. Bu bog‘lovchi bosh gapdan keyin kelgan ergash gap tarkibida keladi. Ko‘pgina tilshunoslarimiz **toki bog‘lovchisinifaqat** maqsad ergash gapli qo‘shma gaplarni hosil qilishda ishlatiladi deb e’tirof etganlar.

Masalan, *Bu masalanikeng muhokama qilamiz, toki boshqa qaytarilmasin.* (bu gap maqsad ergash gapli qo‘shma gap bo‘lib, maqsad ergash gap bosh gapdan keyin kelgan).

Professor M. Asqarova o‘zining “Hozirgi o‘zbek adabiy tili” kitobida hamda “O‘zbek tili grammatikasi”da yuqoridagi tilshunoslarimizning fikrlariga qo‘sishimchalar kiritganlar. Ya’ni, “**Toki bog‘lovchisi** payt ergash gapli qo‘shma gap qismlarini ham bog‘lab keladi. Bunday gaplarda **toki bog‘lovchisiqatnashgan** ergash gaplar bosh gapdan oldin hamkelishi mumkin. Payt ergash gapli qo‘shma gaplarda ergash gapning kesimi tarkibida **-(a)r ekanyordamchisi** ishlatilgan bo‘lib, **tokiso‘zi** shu ergash gap komponentining oldida keladi”¹⁰.

Masalan, **Toki jonim bo‘lar ekan tanamda,**

Do ‘stlik kuyin kuylay ulug‘ Vatanda. (G‘.G‘)

G‘.G‘ulom misralarini muhokama qiladigan bo‘lsak, bu gap payt ergash gapli qo‘shma gap. **Toki bog‘lovchisini** olgan ergash gap bosh gapdan oldin kelgan. Lekin **toki** so‘zi bog‘lovchi vazifasini bajarib kelmagan, shunchaki, gapga qo‘sishimcha ma’no yuklagan payt ravishi vazifasida kelgan. Ya’ni bu so‘zni qo‘llamasak ham, gapdan o‘sha ma’no anglashilaveradi. Shuning

¹⁰M. Asqarova “Hozirgi o‘zbek adabiy tili”, Toshkent, “O’QITUVCHI” nashriyoti, 1987 – yil, 178 – bet.

uchun yuqoridagi qo'shma gap qismlarini *tokiso'zi* emas, balki *-(a)r ekan* yordamchisi bog'lab kelgan.

Bog'lovchi - yuklamalar¹¹ orqali birikish. Bunday yordamchilar sintaktik vazifasiga ko'ra ham bog'lovchilarga, ham yuklamalarga o'xshaydi. Bu yordamchilarga **qiyoslash** - **chog'ishtiruv** va **shart bog'lovchilarini** kiritish mumkin.

Go'yo bog'lovchisimazmunidan o'xshatish yoki chog'ishtirish ma'nolari anglashilgan sodda va qo'shma gaplar tarkibida ishtirok etadi. Sodda gaplardagi sintaktik vazifasi ko'proq yuklamalarga yaqin bo'lib, u gapda turli gap bo'laklari oldida kela oladi.

Masalan, *Keskin ochilgan eshik shamoli bu dudni go'yo cho'chitib yubordi*. (To'ldiruvchi oldidan kelgan).

Qo'shma gaplardagi sintaktik vazifasiga ko'ra **go'yo** yordamchisi bog'lovchi-yuklama sanaladi. Chunki u ba'zan qismlari **-ganday(dek)** formasi orqali birikkan qo'shma gaplarning ergash gapi tarkibida kelib, undagi o'xshatish yoki chog'ishtirish ma'nosini kuchaytiradi yoki ta'kidlab ko'rsatadi. Agar **-ganday (dek)** formasi qo'llanmasa, u qo'shma gap qismlarini biriktiruvchi bog'lovchi vazifasini bajaradi.

Masalan, *Oppoq nozik yuzi quyoshda shunday tiniq ko'rindi, go'yo u nurdan yaratilganday*. (Bu gapdago'yo yordamchisi yuklama vazifasida kelgan).

Misralarda so'zlar gavhar kabi yonadi, go'yo yangi ranglar, yangi jilvalar bilan porlaydi. (Bu gapdago'yo yordamchisi bog'lovchi vazifasida kelgan).

Tarkibida go'yo yordamchisi qo'llangan ergash gaplar bosh gapdan oldin ham keyin ham kelishi mumkin. O'xshatish ergash gapli qo'shma gaplarda o'xshatish ma'nosini kuchliroq qilib, bo'rttirib ko'rsatish maqsadida go'yo yordamchisini olgan ergash gap bosh gapdan oldinga keltiriladi. Bosh

¹¹O'zbek tili grammatikasi II, (sintaksis) Toshkent, 1976-yil. 373-bet.

gapdan oldin qo‘llangan ergash gapning kesimi **-ganday (dek)** yordamchisini olgan bo‘ladi.

Masalan, *go‘yo hamma uning siridan voqif bo‘lganday, yigit qizarib ketdi. (Oybek)*

Shart bog‘lovchilariergashgan qo‘shma gaplar tarkibida qo‘llanilib, ulardagи shart, to‘sizsizlik ma’nolarni kuchaytirib beradi. Bu bog‘lovchilar har doim ergash gap tarkibida keladi va ergash gap bosh gapdan oldin keladi.¹² Bu yordamchilarning yolg‘iz o‘zi hech qanday ergash gapni bosh gapga bog‘lay olmaydi. Ergash gapni bosh gapga biriktiruvchi asosiy grammatik vosita fe’lning shart formasida bo‘ladi. Agar ergash gapning kesimi fe’lning shart formasida qo‘llanmagan bo‘lsa, yuqoridagi yordamchilarning o‘zi ergash gapni bosh gapga bog‘lay olmaydi. Bu yordamchilar kesimlari shart formada kelgan ergash gaplarning mazmunini kuchaytirib, bo‘rttirib beradi. Bu jihatdan ular yuklamalarga yaqin turadi. Lekin ularni yuklama debgina atamay bog‘lovchi - yuklama deb atashimizning sababi, ba’zan bu so‘zlar ergash gaplarning turlarini belgilashda asosiy rolni o‘ynaydi. Kesimi fe’lning shart formasida kelgan ayrim qo‘shma gaplarni shart ergash gap, payt ergash gap yoki ergash gapning boshqa turi ekanligini ayirib beradi.

Shart ergash gapning kesimi fe’lning shart formasi orqali ifodalanganda, ergash gap oldidan **agar, bordi-yu, mabodokabi** so‘zlarni keltirish mumkin.

Masalan:**Agar sen yetib kelsang, birga boramiz.**

Payt ergash gaplarning kesimlari shart fe’li orqali ifodalanganda esa, yuqoridagi so‘zlarni olmaydi.

Masalan:**Olma tagida tursam, bargi uzilib tushdi.** Bu gapni Agar *olma tagida tursam, bargi uzilib tushdi* shaklida qo‘llab bo‘lmaydi.

Demak, paytergashgapliqo‘shmagapqismlarinibog‘lovchiasosiy vosita shart bog‘lovchilari emas, balki fe’lning shart formasidir.

¹²M. Hamrayev “Ona tili”, Toshkent, “SHARQ” nashriyoti, 2011-yil, 123-bet..

O'zbek tili grammatikasida ***agar*** yordamchisining boshqacha variantlari berilgan,ya'ni agar yordamchisi ayrim she'riy asarlarda ***gar*** shaklida, eski o'zbek tilida ***magar,magarkim*** shaklida, shuningdek, ***agarda*** shaklida ishlatiladi.

Ba'zan jonli tilda yuqoridagi so'zlar o'rnida **"odamzod"** so'zi ishlatilishi mumkin¹³.Bu so'zning shart bog'lovchisi ekanligini o'rniga boshqa shart bog'lovchisini qo'yib, tekshirib ko'rishimiz mumkin. Ya'ni ***odamzod*** so'zi boshqa shart bog'lovchilariga sinonim bo'la oladi.

Masalan, ***Odamzod mendan xabar kelmasa, telegramma yuboring.***(***agar mendan xabar kelmasa, telegramma yuboring.***).

Yuklamalar orqali birikish. Yuklamalar ergashgan qo'shma gaplarda qo'shma gap qismlarini bog'lash uchun xizmat qiladi. Ular ergash gapning kesimi tarkibida qo'llanilib, ergash gapning mazmuniga qo'shimcha ma'no yuklaydi va qo'shma gap qismlarini biriktirishda ikkinchi darajali yordamchi sanaladi¹⁴.

-ku yuklamasi to'ldiruvchi ergash gapli qo'shma gaplarda bosh gapning kesimi tarkibida kelib, qo'shma gap qismlarini biriktirish vazifasini bajaradi.-***kuyuklamasidan*** oldin har doim chiziqcha qo'yiladi.

Masalan, ***O'zingiz bilasiz-ku, qo'ldan berganga qush to'ymas.***

Bu qo'shma gapda bosh gap tarkibidagi ***shuni*** ko'rsatish olmoshi tushirib qoldirilgan. Qo'shma gap qismlarini **-ku** ***yuklamasi*** emas, balki ko'rsatish olmoshi bog'lab kelgan. Ya'ni **-ku** yuklamasini tushirib qoldirsak ham, gapning mazmuni o'zgarmaydi. (***Shuni o'zingiz bilasiz, qo'ldan berganga qush to'ymas.***)

-chi yuklamasi shart ergash gapli qo'shma gaplar tarkibida ishlatiladi va undan oldin har doim chiziqcha qo'yiladi.

Masalan, ***Bordi-yu, ish ko'ngildagiday bo'lib chiqmasa-chi, do'kon ochish qiyin bo'ladi.***

¹³O'zbek tili grammatikasi II, (sintaksis) Toshkent, 1976-yil. 373-bet.

¹⁴M. Asqarova "Hozirgi o'zbek adabiy tili", Toshkent, "O'QITUVCHI" nashriyoti, 1987 - yil, 184 - bet.

Bu qo'shma gap tarkibidagi **-chi** yuklamasi ergash gap tarkibida kelgan va qo'shma gap mazmuniga biroz qo'shimcha ma'no yuklagan. Qo'shma gap qismlarini bog'lovchi asosiy vosita bu – **bordi-yu** shart bog'lovchisi va fe'lning shart formasidir.

-mi yuklamasi mazmunan so'roq anglashilgan sodda gaplarda ishlatilsa ham, qo'shma gaplarda so'roq ma'nosidan chetlashgan holda to'ldiruvchi, payt va shart ergash gapli qo'shma gaplar qismlarini bog'lash uchun xizmat qiladi. Bu yuklama har doim o'zidan oldingi so'zga qo'shib yoziladi.

Masalan, *Osmonda bulutlar paydo bo'lganidanmi, dengiz motam tutayotgan ayolga o'xshardi.* (O'.Umarbekov)

Yuqoridagi gap payt ergash gapli qo'shma gap bo'lib, tarkibida **-miyuklamasiniolgan** payt ergash gap bosh gapdan oldin kelgan. Bu qo'shma gapdagi qo'shma gap qismlarini bog'lovchi asosiy vosita **-mi** yuklamasi emas, balki fe'lning sifatdosh formasi + kelishik qo'shimchasidir.

-mi yuklamasi gapning mazmuniga biroz qo'shimcha ma'no yuklab, ikkinchi darajali bog'lovchi bo'lib kelgan.

Bog'lovchiso'zlarorqalibirikish¹⁵. Qo'shma gap qismlarini biriktirishda *demoq* fe'lining **deb**, **desa**, **deguncha** shakllari, **shu** olmoshining **shuning uchun** shakli **bog'lovchi so'z** vazifasini bajaradi¹⁶.

Professor M. Asqarova o'zining "Hozirgi o'zbek adabiy tili" kitobida **shuolmoshining shuning uchun** shaklini bog'lovchi so'zlar qatoriga kiritgan. Bizning fikrimizcha, **shuning uchun** yordamchisi bog'lovchi so'z emas, balki ko'makchili qurilmadir. Chunki bu yordamchi ikki qismdan: **shu** olmoshi va **uchunko'makchisidan** iborat. Shuning uchun bu yordamchini ko'makchili qurilmalar qatoriga kiritamiz.

Deb bog'lovchi so'zi orqali birikish. Bosh gapda ifodalangan mazmunning maqsadini, sababini bildiruvchi ergash gaplar bosh gapga ko'pincha **deb** so'zi yordamida bog'lanadi va ergash gaplarning kesimi ba'zan

¹⁵ А. Н. Кононов. Грамматика современного узбекского литературного языка. М – Л. 1960. с. 331

¹⁶ М. Асгарова "Hozirgio'zbekabiytili", Toshkent, "O'QITUVCHI" nashriyoti, 1987 -yil, 179 -bet.

III shaxs buyruq mayli shaklidagi fe'llar bilan ifodalanadi. Bunday gaplar tarkibidagi ***debbog***'lovchi so'zi ***uchunko***'makchisi bilan ma'nodosh sanaladi, shuning uchun bir-biri bilan erkin almashina oladi.

Masalan, *Shu mo'jaz uyimda yonsin deb chiroq,*

Ne aziz zotlarga yondashdim gohi. (A. Oripov)

A. Oripov misralaridagi ***deb*** bog'lovchi so'zi o'mniga ***uchun*** ko'makchisini qo'ysak quyidagicha bo'ladi:

Shu mo'jaz uyimda yonsin uchun chiroq,

Ne aziz zotlarga yondashdim gohi.

Debbog'lovchi so'zi har doim ergash gap tarkibida qo'llanadi. Tarkibida ***deb*** bog'lovchi so'zi bo'lgan ergash gap bosh gapdan oldin ham, keyin ham kelishi mumkin.

Masalan, *Yetimlar o'qisin deb, hukumat ko'p mакtablar ochib berdi.*

Yuqoridagi gap maqsad ergash gapli qo'shma gap bo'lib, maqsad ergash gap bosh gapdan oldin kelgan.

Gul barglari uchishadi, tushmayin deb qo'lingga. (H. Olimjon)

Bu gap sabab ergash gapli qo'shma gap bo'lib, sabab ergash gap bosh gapdan keyin kelgan.

Degunchabog'lovchi so'zi payt ergash gapni bosh gapga bog'laydi. Bunday qo'shma gaplarda ergash gapdag'i voqeа - harakat yuzaga kelishi bilanoq bosh gapdag'i voqeа - hodisa bajariladi.

Masalan, *Siz keldingiz deguncha, Eshon bir yoqqa jo'naydilar.*

Desabog'lovchi so'zi payt, shart ergash gaplarni bosh gapga bog'laydi.

Masalan, *Agar davrada kurash tushayotgan polvon raqibiga suyabroq ur desa, polvon emas.* (S. Ahmad)

Yuqoridagi gap payt ergash gapli qo'shma gap bo'lib, payt ergash gap bosh gapdan oldin kelgan. Ergash gap tarkibida shart bog'lovchisi ham ishtirok etgan. Demak, payt ergash gapli qo'shma gap qismlarini desa bog'lovchi so'zini bog'lab kelganda, payt ergash gap tarkibida shart

bog‘lovchisi ham ishtirok etadi. Ba’zan bu shart bog‘lovchisi tushib qolishi ham mumkin. Lekin uningo‘rni gapning mazmunidan sezilib turadi.

Agar bosh gapga **desa** bog‘lovchi so‘zi orqali birikadigan payt ergash gap tarkibida payt ravishlari ishtirok etsa, unda shart bog‘lovchilari qo‘llanmaydi.

Masalan, *Kecha dalaga chiqib mehnat qil desak, kasalligini bahona qildi.*

Fe’lformalariorqalibirikish. Ergash gapni bosh gapga bog‘lovchi fe’l formalari ikki xil bo‘ladi:

- 1) fe’lning funksional (shaxssiz) formasi;
- 2) fe’lning shaxsli formasi;

I. Fe’lning funksional (shaxssiz) formasi orqali birikish¹⁷. Ergash gaplarni bosh gapga bog‘lashda fe’lning shaxssiz formalari muhim rol o‘ynaydi. Fe’l formalari ergash gapning kesimi bo‘la turib, uni bosh gapga biriktiruvchi asosiy grammatik vositalardan hisoblanadi va ko‘pgina ergash gaplarni bosh gapga bog‘lash uchun xizmat qiladi. Fe’lning shaxssiz formalariga sifatdosh, ravishdosh, harakat nomi orqali birikish kiradi.

Sifatdosh yordamida birikish. Sifatdoshlar ergash gapning kesimi bo‘lib kelganda, shaxs, son qo‘srimchalarini olmay egalik va kelishik qo‘srimchalarini bilan birga qo‘llanadi.

Professor M. Asqarova o‘zining “Hozirgi o‘zbek adabiy tili” kitobida va boshqa ayrim tilshunoslarimiz o‘z kitoblarida ergash gapni bosh gapga bog‘lovchi vositalar qatoriga **-day(-dek)** affikslarini, kelishik qo‘srimchalarini hamda ko‘makchilarni ham kiritgan. Lekin biz bu fikrga biroz qarshi bo‘ldik. Ya’ni yuqoridagi grammatik vositalarning o‘zi mustaqil holda ergash gapni bosh gapga bog‘lay olmaydi. Bunday qo‘sma gaplar tarkibida, albatta, fe’l formalari bo‘lishi kerak.

Masalan, *Ustiga birov muzdek suv quyganday, birdan cho‘chib ketdi.*

¹⁷O‘zbek tili grammatikasi II, (sintaksis) Toshkent, 1976-yil. 385-bet.

Ota-onalarimiz qaribqolganda, ularga mehr-muhabbat tuyg‘ularimizni baxsh etmog‘imiz lozim. («Oz - oz o‘rganib dono bo‘lur»).

Kunlar isigan sari, ko‘katlar ham quyuqlashib borardi.

Yuqoridagi gaplardan ko‘rinib turibdiki, ergashgan qo‘shma gaplar tarkibida fe’l formalari bo‘lmasa, **-day(-dek)** affikslari ham, kelishik qo‘shimchalari ham, ko‘makchilar ham ergash gapni bosh gapga bog‘lay olmaydi. Bunday qo‘shma gaplarda asosiy bog‘lovchi vosita fe’l formalari hisoblanadi.

Endi, mavzuga qaytadigan bo‘lsak, sifatdoshga qo‘shilib kelgan egalik qo‘shimchalari otlardagi egalik qo‘shimchalaridan ma’lum darajada farq qiladi: otlardagi egalik qo‘shimchasini olgan so‘z o‘zidan oldin qaralmish bo‘lishini talab qiladi. Masalan, *kitobim* (*mening kitobim*). Sifatdoshda bunday qaralmishning bo‘lishi shart emas, hatto ayrim o‘rinlarda qaralmish qo‘yib bo‘lmaydi. Masalan, *kelganimda* (*mening kelganimda* emas).

Ergash gapning kesimi bo‘lib kelgan sifatdoshlar hamma kelishik qo‘shimchalarini ham olavermaydi. Sifatdoshlar (ko‘proq **-gan** qo‘shimchasini olgan formasi) chiqish vao‘rin - payt kelishiklari qo‘shimchalarini olib, ergash gapning kesimi bo‘lib keladi.(jo‘nalish kelishigi formasida kelishi deyarli uchramaydi)¹⁸.

Masalan, *Karim nima qilishini bilmay turganida, telefon jiringladi.*

Sifatdoshning **-gan** qo‘shimchasini olgan formasi quyidagi yordamchi vositalar bilan birikib, ergash gapni bosh gapga bog‘laydi.

1.Sari (sayin), uchun, bilan ko‘makchilaribilan birga keladi. *Sari, sayin* ko‘makchilar bilan birga kelganda sifatdoshning **-gan** formasidan keyin egalik qo‘shimchasining ishlatalishi juda kam uchraydi.

Masalan, *Shisha bo‘shagan sayin, Saidiy o‘zini Salimxonga yanada yaqinroq sezaboshladi.* (A. Qahhor)

¹⁸O‘zbek tili grammatikasi II, (sintaksis) Toshkent, 1976-yil. 385-bet.

Uchun, bilanko‘makchilari bilan birga kelganda esa, sifatdoshdan keyin egalik qo‘sishimchasi deyarli hamma vaqt qo‘llanadi. Bu egalik qo‘sishimchasi ergash gapning egasi bilan moslashgan bo‘ladi.

Masalan, *Salima biznikiga tez-tez kelib turgani uchun, onam ham meni ularnikiga borib turishga majbur qilardi.*

2.Chiqish vao‘rin-payt kelishiklari qo‘sishimchalari bilan birga keladi.

Masalan, *Vodiyarlarni yayov kezganda,*

Bir ajib his bor edi menda. (H. Olimjon)

3. Kelishik qo‘sishimchalari va ko‘makchilar (*ko‘ra, so‘ng* ko‘makchilari) bilan birga qo‘llanadi.

Masalan, *Dalalarimizda yovvoyi o‘tlar o‘sgandan ko‘ra, gullar o‘ssin.*

4.Payt bildiruvchi ayrim otlar bilan birga keladi. Sifatdoshdan keyin kelgan bunday otlar payt ma’nosini bilan bog‘liq bo‘lib, ko‘pincha bosh kelishik formasida qo‘llanadi.

Masalan, *Otasio ‘lgan yili, u 3 – 4 yashar qizcha edi.*

Payt bildiruvchi bunday otlardan so‘ng kelishik qo‘sishimchalari qo‘shiladi.

Masalan, *Brigadir kelgan vaqtda, dala shiyponida hech kim yo‘q edi.*

6. To‘liqsiz fe’lningedi, ekanformalari bilan birga keladi.

Masalan, *Mard unga yollanib ishlashni taklif qilgan ekan, nomard rozi bo‘libdi.* (“Afg‘on ertaklari”)

O‘rin - payt kelishigi formasidagi sifatdosh edi to‘liqsiz fe’li, shuningdek, **ham** yordamchisi bilan birga ishlatiladi:

Masalan, *Rayondan yuborilgan komissiya kelganda edi, ishni boshlab yuborar edik.*

-(a)r qo‘sishimchasini olgan sifatdosh ekan to‘liqsiz fe’li bilan birga keladi.

Masalan, *Yo‘lchi ahvolni bir oz yengillashtiradigan bir yo‘l ustida o‘ylarkan, eshikdan bir kishi kirib keldi.* (Oybek)

Sifatdoshning bo‘lishli va bo‘lishsiz formada juftlanibkelgan shakli hech qanday qo‘srimchalarsiz yoki so‘zlarsizergash gaplarning kesimi bo‘lib keladi.

Masalan, *Tong otar-otmas, biz yo‘lga chiqdik.*

Demak, sifatdoshlar yuqoridagi yordamchilar bilan birga kelib, **payt**, **shart**, **sabab**, **to‘siksiz**, **miqdor-daraja**, **chog‘ishtirish-o‘xshatish**, **ravish** ergash gaplarni bosh gapga bog‘laydi.

Ravishdosh orqali birikish. Qo‘shma gap qismlarini biriktirishda grammatik vosita sifatida xizmat qiladigan ravishdosh formalari turli xususiyatlarga ega.

Ravishdoshning -(i)b qo‘srimchasi yordamida yasalgan formasi turli ergash gaplarni bosh gapga bog‘laydi va ergash gapning kesimi bo‘lib keladi.-(i)b qo‘srimchasin olgan ravishdosh payt ergash gapli qo‘shma gap tarkibida bosh gapdagagi harakatning yuzaga kelish paytini, ya’ni bosh gapdan oldin vujudga keladigan harakat, voqeani ifodalaydi:

Masalan, *Tog‘lar atrofidagi bulutlar tarqalib, quyosh ko‘rina boshladi.*

Ravishdoshning **-guncha** formasi ergashgan qo‘shma gapda ayrim ergash gaplarning kesimi bo‘lib kelib, qo‘shma gap qismlarini bog‘lash uchun xizmat qiladi.

Masalan, *Yigit kishining boshi egilguncha, ho‘kizning shoxi sinsin.*
(Maqol)

-guncha formasi oldidan bo‘lishsizlik qo‘srimchasi **-ma** qo‘silib, bosh gapdagagi voqeanning yuzaga kelishidagi payt ma’nolarini kuchaytiradi.

Masalan, *Yer to ‘ymagguncha, el to ‘ymas.*

Qo‘shma gap qismlari **-guncha** formasi orqali birikadigan qo‘shma gaplarda paytga ko‘ra bo‘lgan chegarani ta’kidlab, aniqroq qilib ko‘rsatish uchun ergash gap tarkibida **to** elementi ishlatalishi mumkin.

Masalan, *Sidiqjonto hushini o‘nglagguncha, Boltaboy bostirmaga kirib keldi.*

Ravishdoshning **-gach** qo'shimchasi yordamida yasalgan formasi payt va sabab ergash gaplarning kesimi tarkibida kelib, ergash gapni bosh gapga bog'laydi.

Masalan, *Biz ipak ishida tolalar chizgach,*

Chin-mochin rassomi aro yo 'lda lol.

Ergash gapning kesimi bo'lishsiz fe'l orqali ifodalangan bo'lsa, ko'proq sababni bildiradi.

Masalan, *Otasio 'sha kuni ham kelmagach, ularni vahima bosdi.*

Ravishdoshning **-may** qo'shimchasini olgan bo'lishsiz formasi ayrim ergash gaplarning kesimi bo'lib, ergash gapni bosh gapga biriktiruvchi grammatik vosita sifatida qo'llanadi.

Masalan, *Oradan ko'p vaqt o'tmay, kimdir shoirning kelganidan xabar berdi.*

Ba'zan ravishdoshning bu formasidan so'ng **turib** so'zi qo'shib ishlatalishi mumkin.

Masalan, *Qiz xatni tugatmay turib, kampir yig'lab yubordi.*

Harakat nomi formasi orqali birikish¹⁹. Fe'lning harakat nomi formasi qo'shma gap qismlarini biriktirishda aktiv emas. Harakat nomining asosan-**(i)sh** qo'shimchasi yordamida yasaluvchi formasi va bilan ko'makchisi ergash gapni bosh gapga biriktiruvchi vosita vazifasini bajaradi. Bunday qo'shma gaplarda ergash gapdagi voqe-a-hodisa sodir bo'lish bilan bosh gapdagi voqe-a-hodisa boshlangani, deyarli ularning bajarilish vaqtি bir-biri bilan duch kelganligi ifodalananadi.

Masalan, *Atirgul kelishi bilan, sevgi haqidagisuhbat yana qizib ketdi.*

Agar ergash gapdagi voqe-a-hodisadan bosh gapdagi voqe-a-hodisaga juda ham tez ko'chish ma'nosi berilmoqchi bo'lsa, bosh gap tarkibida **darrov** yoki **tezda** kabi so'zlar ishtirok etadi.

Masalan, *Ra'no kelishi bilan, tezda masala hal bo'ldi.*

¹⁹O'zbek tili grammatikasi II, (sintaksis) Toshkent, 1976-yil. 396-bet.

Ayrim vaqtda ergash gapdagi voqeani ayirib ko'rsatish uchun ***bilan*** ko'makchisidan so'ng ***-oqyuklamasi*** qo'shib ishlatiladi.

Masalan, *Rais chiqib ketishi bilanoq, majlisning salobati yo'qoldi.*
(A. Qahhor)

Ergash gapni bosh gapga biriktirishda ba'zan harakat nomining -(u)v qo'shimchali formasi ishlatilishi mumkin.

Masalan, *Kolxozlar yiriklashuvi bilan, ularning partiya tashkilotlari kuchaydi.*

Yuqoridagi gaplardan shunday xulosaga kelish mumkinki, demak, harakat nomi formasi orqali birikkan qo'shma gaplarda harakat nomi qo'shimchasining o'zi mustaqil holda qo'shma gap qismlarini bog'lay olmaydi. Undan keyin har doim ko'makchilar qo'llanadi.

II. Fe'lning shaxsli formasi orqali birikish²⁰. Fe'lning har uch mayl formasi ergash gaplarning kesimi bo'lib kelib, ma'lum yordamchilar bilan birga kelgan holda qo'shma gap qismlarini biriktirish uchun xizmat qiladi.

Fe'lning shart mayli formasi qo'shma gapda turli ergash gaplarning kesimi bo'lib kelib, ergash gapni bosh gapga bog'laydi.

Masalan, *Agar bir qadam nari bossang, quvib chiqaraman!*

Shart fe'li formasi ergash gap kesimi tarkibida ***kerak*** so'zi bilan birga qo'llanib, bosh gapdagi voqea-hodisaning bajarilishidagi taxminiy sababni ko'rsatadi.

Masalan: *Yozayotgan narsasi juda qiziq bo'lsa kerak, dam-badam iljayib qo'yardi.*

Ba'zan ergash gapning kesimi bo'lishsiz formada kelib, ergash gap "shuni hisobga olmaganda" degan ma'noni ifodalaydi.

Masalan: *Onda-sonda tom va tepalarning kunga teskari tomonlaridagina qor oqarib ko'rinishmasa, deyarli hamma yer yalong'och edi.*

²⁰M. Asqarova "Hozirgi o'zbek adabiy tili", Toshkent, "O'QITUVCHI" nashriyoti, 1987 - yil, 183 - bet.

Kesimlari fe'lning shart mayli formasi orqali ifodalangan qo'shma gap qismlari orasida - birinchi gapning kesimi tarkibida ***ekan*** to'liqsiz fe'lilishlatilib, bu voqealarning bajarilishiga ishonchsizlik bildiriladi.

Masalan:*Otam bo'lsa ekan, men elda yursam. O'zi so'rasha ekan, men aytsam.*

Demak, ko'rib turganimizdek, bunday qo'shma gaplarning har ikkala qismida ham fe'lning shart formasi ishtirok etadi. Lekin ***ekan*** to'liqsiz fe'lilishlatilib, bu voqealarning bajarilishiga ishonchsizlik bildiriladi.

Buyruq mayli formasi yordamida birikish. Maylning bu formasi ergash gapni bosh gapga bog'lashda juda kam ishlatiladi. Bu forma o'rin ergash gap, maqsad ergash gaplarning kesimi bo'lib kelib, buyruq ma'nosidan bir oz chetlashgan bo'ladi.

Masalan, *Siz qaysi kolxozga bormang, hamma yerda mehnat uchun jonbozlik qilayotgan azamat kolxozchilarni ko'rib quvonasiz.*

Ijro mayli formasi orqali birikish. Payt va to'siqsiz ergash gaplarning kesimlari fe'lning ijro mayli formasida kelib, ergash gapni bosh gapga bog'lashi mumkin.

Payt ergash gaplarni bosh gapga bog'lashda ***edi*** to'liqsiz fe'lilishlatilib, ***-gan ham ediki, -ganicha yo'q ediki, -i(b) ediki*** kabilalar yordamida hosil bo'lgan formalar qo'llanadi.

Masalan, *Po'latjon endi tashqariga chiqmoqchi bo'lib turgan ediki, yuz-ko'zi chang bo'lib ketgan Hojimat keldi.* (S. Ahmad) *Ashula tamom bo'lganicha yo'q ediki, eshikdan bir qancha kishilar kelib qolishdi* (S. Ahmad) *Bir kun u qo'ltig'iga qop qistirib eshikdan chiqib ediki, qarshisidan otasi kelib qoldi.* (S. Ahmad)

Nisbiy so'zlar orqali bog'lanish²¹. Nisbiy so'zlar ham ergash gapni bosh gapga biriktiruvchi grammatik vositalardan biri bo'lib, u ko'pgina ergash gaplarni bosh gapga bog'lash vazifasini bajaradi. Nisbiy so'zlar fe'lning shart mayli formasi orqali birikadigan ergashgan qo'shma gaplar

²¹O'zbek tili grammatikasi II, (sintaksis) Toshkent, 1976-yil. 410-bet.

tarkibida qo'llanadi va bir xil yoki turli xil kelishik qo'shimchalarini olib, birbiriga moslashadi.

Masalan, **Nimani** ko'rsatsalar, **shuni** keltirdim.(bu gapda nisbiy so'zlar tushum kelishigi qo'shimchasini olgan).

Tarkibida nisbiy so'zlar qo'llangan ergashgan qo'shma gap qismlarining joylashishi ancha qat'iydir. Ularning o'mini o'zgartirib, ya'ni "bosh gap + ergash gap" holida qo'llash ancha qiyin.

O'zbek tilida nisbiy so'zlar shaxsga, predmetga, o'ringa yoki miqdorga ko'ra munosabatlarni ifodalaydi. Shunga ko'ra ularni quyidagicha guruhlash mumkin.

1) shaxs bildiruvchi nisbiy so'zlar: *kim - u, qaysi biri - u (o'sha), har kim - u, qay biri - o'shanisi, kimki - u, kimki - uni, kimki - ana u, kimki - uning, kim - o'sha, kim - o'shaning, kim - o'shangi, kim - o'shaniki, kim - shunga;*

Masalan, *Sehrgar iblisni kim qo'lga tushirsa, o'shangi oltindan haykal qo'yiladi.* (X. To'xtaboyev) *Bu zamonda kimning jin chaqasi ko'p bo'lsa, odamlar o'shangi og'adi.* (Oybek)

2) predmet bildiruvchi nisbiy so'zlar: *nimaiki - shuni, nimalar - shuni, nima shu - shu, nima - o'sha, nimani - shuni, nimani - o'sha, nimani - shunga, nimaiki - o'shangi, nima - o'shangi, nima - shuni, nimaga - o'shangi, qaysi - o'sha;*

Masalan, *Dugonasi nima degan bo'lsa, o'sha gaplarni takrorladi.* (X. To'xtaboyev) *Nimaikikuchimizni tejasa, o'shangi yopishamiz.*(Oybek)

3) o'rin bildiruvchi nisbiy so'zlar: *qaysi tomonga - shu tomonga, qayoqqa - shu yoqqa, qayerga - o'sha yerga, qayerda - o'sha yerda, qayerda - shu yerda;*

Masalan, *Qayerda ahillik bo'lsa, o'sha yerda qut - baraka bo'ladi.*("Tafakkur gulshani")*Odatda, podshohlar qayerni poytaxt qilsalar, o'sha yer ko'proq obod bo'ladi.*

4) belgi – daraja bildiruvchi nisbiy so‘z: *qanday - shunday, qanchalik - undan ham, qay darajada - shu darajada, nechog‘lik - shu darajada, qanchalik - shunchalik;*

Masalan, *Soy qanchalik tez oqsa, u shunchalik sayoz bo‘ladi.*
("Tafakkur gulshani")

Nisbiy so‘zlarining beshinchi turini Professor M. Asqarova o‘zining “Hozirgi o‘zbek adabiy tili” kitobida **o‘lchov - miqdor bildiruvchi nisbiy so‘zlar** deb kiritgan bo‘lsa, Professor M. Hamrayev o‘zining “Hozirgi o‘zbek tilidagi ko‘rsatish olmoshlarining funksional - semantik xususiyatlari” kitobida **payt ma’nosini ifodalovchi deyktik belgi** deb kiritgan.

Professor M. Hamrayev “**deyktik belgi**” deganining sababi, “so‘roq - javob” juftligida kelgan olmoshlarning “**nisbiy so‘zlar**” deyilishiga qarshi bo‘lgan. Ya’ni, “Bu atama “so‘roq - javob” juftligining birinchi komponentiga to‘g‘ri keladi, ya’ni bu juftlikda qo‘llangan so‘roq olmoshlari o‘zining so‘roq ma’nolarini yo‘qotib, nisbiylik kasb etadi, lekin javob tariqasida ergashgan qo‘shma gapning ikkinchiqismida qo‘llanadigan ko‘rsatish olmoshlari deyktik (sof ishora) ma’nolarini yo‘qotmaydi. Shu sababli bu olmoshlarni “nisbiy so‘z” deb atash u qadar to‘g‘ri emas. Biz bu juftlikni o‘zaro munosabatga kirishgan ikkita so‘zning (bu o‘rinda so‘roq va ko‘rsatish olmoshlari) korrelyativ juftligi tarzida tushunamiz. Bizning fikrimizcha, bu yerda so‘roq olmoshlari ishora qilinayotgan bo‘lakni ifodalasa, ko‘rsatish olmoshi deyktik belgi rolini bajaradi” – deganlar.

5) o‘lchov- miqdor bildiruvchi nisbiy so‘zlar: *qancha - shuncha, nechta - shuncha;*

Masalan, *qancha ko‘p gapirsa, shuncha zavq olaman.*

Bizningcha, o‘lchov - miqdor bildiruvchi nisbiy so‘zlar belgi - daraja bildiruvchi nisbiy so‘zlarga o‘xshab ketadi. Shuning uchun bu ikkala guruhni bir guruh qilsak ham bo‘laveradi.

Payt ma’nosiniifodalovchi deyktik belgi²²: *qay vaqtda - shu vaqtda, qachon -o ‘shanda, qachon - shunda;*

Masalan, Qachon gullar ochilsa, o‘shanda bahor keladi.

Ko‘rsatish olmoshlari orqali birikish: Boshgap tarkibidagi ko‘rsatish olmoshining ma’nosini izohlash uchun qo‘llangan ergash gaplar bosh gapga - *kiyuklamasi* yordamidabog`lanadi. Bu yuklamabosh gap kesimi tarkibidakeladi va ergash gap bosh gapdanvergulbilan ajratib yoziladi.

Masalan, *Shundayodamlar borki, ular bilan gaplashibbahra olasan.*

Ba’zanko‘rsatish olmoshi ham, *-ki* yuklamasi ham tushib qolishi mumkin, ammo ularning o`rni gapning mazmunidan bilinib turadi.

Masalan, *Menistaymanki, hamma o‘z vazifasini vijdonan bajarsin. (Men shuni istaymanki, hamma o‘z vazifasini vijdonan bajarsin).*

Ko‘rsatish olmoshili ergashgan qo‘shma gaplarda bosh gap har doim ergash gapdan oldin keladi:

Masalan, *Baxtim shuki, seni uchratdim. Shunisi quvonarlik, sinfimiz o‘quvchilari bir-biri bilan ahil.*

Demak, yuqoridagi qo‘shma gaplardan ko‘rinib turibdiki, ko‘rsatish olmoshlarining o‘zi mustaqil holda ergashgan qo‘shma gap qismlarini bog‘lay olmaydi. Ya’ni ko‘rsatish olmoshili ergashgan qo‘shma gap bo‘lishi uchun, bosh gap kesimi tarkibida har doim *-kiyordamchisi* bo‘lishi lozim.

Ko‘makchili qurilmalar²³ orqali birikish: Bosh gapda ifodalangan mazmunning sababini bildiruvchi ergash gaplar bosh gapga *shuning uchun, shu sababli, shu tufayli* singari ko‘makchili qurilmalar vositasida bog`lanadi. Ular har doim bosh gap tarkibida keladi.

Masalan, *Maktabimizda sport klub faoliyat olib bormoqda, shuning uchun klub a’zolari turli musobaqalarda yaxshi natijalarni qo‘lga kiritmoqdalar. (“G‘uncha”)*

²² M. Hamrayev “Hozirgi o’zbek tilidagi ko‘rsatish olmoshlarining funksional-semantik xususiyatlari”, Toshkent, “Fan” nashriyoti, 2009 - yil, 41 - bet.

²³ M. Hamrayev “Ona tili”, Toshkent, “SHARQ” nashriyoti, 2011-yil, 123-bet.

Ko‘makchili qurilmalarni professor M. Asqarova o‘zining “Hozirgi o‘zbek adabiy tili” kitobida bog‘lovchi so‘zlar qatoriga kiritgan bo‘lsa, “Hozirgi zamon o‘zbek tilida qo‘shma gaplar” kitobida esa ergashtiruvchi bog‘lovchilar qatoriga kiritgan.

Bizningcha, bu ko‘makchili qurilma, chunki olmosh + ko‘makchining sintaktik bog‘lanishidan hosil bo‘lgan.

**Adabiyotlarda ergashgan qo'shma gaplarning nomlanishi
quyidagicha:**

T/r	Adabiyotlar	Ergashgan qo'shma gaplar	Ergash gapli qo'shma gaplar	Notengqismli qo'shma gap shakllari
1	M. Asqarova "Hozirgi zamон o'zbek tilida qo'shma gaplar", T, 1960	+		
2	A. G'ulomov, M. Asqarova "Hozirgi o'zbek adabiy tili", T, 1987	+		
3	O'zbek tili grammatikasi II, T, 1976	+		
4	M. Mirzayev, S. Usmonov, I. Rasulov "O'zbek tili", T, 1978	+		
5	M. Mirtojiyev "Hozirgi o'zbek tili", (oliy o'quv yurtiga kiruvchilar uchun o'quv qo'llanma) T, 1992	+		
6	M. Hamroyev, D. Muhammedova, D. Shodmonqulova, X. G'ulomova, Sh. Yo`ldosheva, "Ona tili", T, 2007	+		
7	M. Hamrayev "Ona tili", (oliy o'quv yurtiga kiruvchilar uchun) T, 2011	+		
8	N. Mahmudov, A. Nurmonov "O'zbek tilining nazariy grammatikasi", T, 1995		+	
9	I. Azimov, M. Saparniyazova "Ona tilidan ma'ruzalar va testlar majmuasi", (oliy o'quv yurtiga kiruvchilar uchun) T, 2008	+		
10	R. Nuriddinova "Hozirgi o'zbek adabiy tili", (filologiya ta'lim yo'naliishi uchun) T, 2007		+	
11	Sh. Rahmatullayev "Hozirgi adabiy o'zbek tili", T, 2006			+
12	N. M. Mahmudov, A. Nurmonov, A. Sh. Sobirov "Ona tili", 9 - sind darslik, T, 2006	+		
13	B. Mengliyev, O'. Xoliyorov "O'zbek tilidan universal qo'llanma, (abituriyent va talabalar uchun) T, 2011		+	

Adabiyotlarda ergash gap bilan bosh gapni biriktiruvchi vositalar haqida ma'lumotlarning mavjudligi:

T/ r	Adabiyotlar	Ergashtiruvchi bog'lovchilar	Yuklama- lar	Fe'l formalari	Bog'lovchi so'zlar	Nisbiy so'zlar	Ko'rsatish olmoshi	Ko'makchili qurilmali	Jami
1	M. Asqarova "Hozirgi zamон o'zbek tilida qo'shma gaplar", T, 1960	+		+	+				3
2	A. G'ulomov, M. Asqarova " Hozirgio'zbekadabiytili", T, 1987	+	+	+	+	+			5
3	O'zbek tili grammatikasi II, T, 1976	+	+	+		+			4
4	M. Mirzayev, S. Usmonov, I. Rasulov "O'zbek tili", T, 1978	+	+	+		+			4
5	M. Mirtojiyev "Hozirgio'zbektili", (oliy o'quv yurtiga kiruvchilar uchun o'quv qo'llanma) T, 1992	+	+	+					3
6	M. Hamroyev,D. Muhammedova, D. Shodmonqulova, X. G'ulomova, Sh. Yo'ldosheva,"Ona tili", T, 2007	+	+	+		+			4
7	M. Hamrayev "Ona tili", (oliy o'quv yurtlariga kiruvchilar uchun) T, 2011	+		+	+	+	+	+	6
8	M. Hamrayev "Hozirgi o'zbek tilidagi ko'rsatish olmoshlarining funksional - semantik xususiyatlari", T, 2009					+			1
9	I. Azimov, M. Saparniyazova "Ona tilidan ma'ruzalar va testlar majmuasi", (oliy o'quv yurtlariga kiruvchilar uchun) T, 2008	+	+	+	+	+	+	+	7
10	R. Nuriddinova "Hozirgi o'zbek adabiy tili", (filologiya ta'lim yo'nalishi uchun) T, 2007	+	+	+	+	+		+	6
11	Sh. Rahmatullayev "Hozirgi adabiy o'zbek tili", T, 2006	+	+	+		+	+		5
12	N. M. Mahmudov, A. Nurmonov, A. Sh. Sobirov "Ona tili", 9 - sind farslik, T, 2006		+	+	+	+	+	+	6
13	B. Mengliyev, O'. Xoliyorov "O'zbek tilidan universal qo'llanma, (abituriyent va talabalar uchun) T, 2011	+	+	+	+	+	+		6

I BOB.

NISBIYSO‘ZLARYORDAMIDABOG‘LANGANEGA VA

TO‘LDIRUVCHI

ERGASHGAPLIQO‘SHMAGAPLARNINGXUSUSIYATLARI

Ega ergash gap bosh gapdagi olmosh bilan ifodalangan egani yoki tushib qolgan egani izohlagan ergash gapdir. Ega ergash gap bosh gap bilan birgalikda **ega ergash gapli qo‘shma gap** hisoblanadi²⁴.

Masalan, *Kim go‘lib bo‘lsa, o‘sha menga ham suyukli o‘g‘il, ham tirishqoq shogird bo‘ladi.* (X. To‘xtaboyev “Shirin qovunlar mamlakati”, 77-bet)

Professor M. Asqarova o‘zining “Hozirgi zamon o‘zbek tilida qo‘shma gaplar” kitobida bosh gap tarkibida faqat ko‘rsatish olmoshlari qo‘llanadi deb fikr bildirganlar. Keyinchalik bu qoidani birmuncha to‘ldirib, M. Hamrayev o‘zining “Ona tili” kitobida bosh gap tarkibida boshqa olmoshlar ham kelishi mumkin, deb ta’kidlaganlar va yuqoridagi qoidaga to‘xtalganlar. Buning isbotini quyidagi misolda ko‘rishimiz mumkin, ya’ni bosh gap tarkibidagi nisbiy so‘zlarso‘roq va belgilash olmoshlari bilan ifodalangan.

Bu qon egasining xulq-atvorida nimaiki qusurlar bo‘lsa, bari kuzatilganligi qayd qilingan. (X. To‘xtaboyev “Shirin qovunlar mamlakati”, 99-bet)

To‘ldiruvchi ergash gap bosh gapdagi ko‘rsatish olmoshi bilan ifodalangan to‘ldiruvchining yoki qo‘llanmagan to‘ldiruvchining mazmunini aniqlashtirib, izohlab keladi²⁵. To‘ldiruvchi ergash gap bosh gap bilan birgalikda **to‘ldiruvchi ergash gapli qo‘shma gapni** tashkil etadi.

Yuqoridagi qoidaga diqqat bilan nazar tashlasak, bir qancha tilshunoslarimiz, jumladan, professor M. Asqarova (“Hozirgi o‘zbek adabiy tili”), M. Mirtojiyev (“Hozirgi o‘zbek tili”), M. Hamrayev (“Ona tili”), B. Mengliyev, O‘. Xoliqov (“O‘zbek tilidan universal qo‘llanma”) lar bir xil fikr bildirganlar, ya’ni bosh gap tarkibida faqatgina ko‘rsatish olmoshlari

²⁴ M. Hamrayev “Ona tili”, Toshkent, “SHARQ” nashriyoti, 2011 – yil, 124 – bet.

²⁵ M. Asqarova “Hozirgi o‘zbek adabiy tili”, Toshkent, “O‘QITUVCHI” nashriyoti, 1987 – yil, 191 – bet.

keladi deb ta'kidlaganlar. Ammo B. O'rinboyev ("Hozirgi o'zbek adabiy tili"), hamda M. Hamrayev, D.Muhamedova, D.Shodmonqulova, X. G`ulomova, Sh. Yo`ldosheva ("Ona tili")lar esa boshqacharoq fikr bildirganlar: bosh gap tarkibida faqatgina ko'rsatish olmoshlari kelmasdan boshqa olmoshlar ham kelishi mumkin deganlar va qoidani biroz o'zgartirganlar, ya'ni to'ldiruvchi ergash gap bosh gapdagi olmosh bilan ifodalangan to'ldiruvchini izohlab keladi²⁶.

Masalan, *Esimni taniganimdan beri xotiramda nima saqlanib qolgan bo'lsa, hammasini bir boshdan so'zlashga tushdim.* (X. To'xtaboyev "Shirin qovunlar mamlakati", 76-bet)

Yuqoridagi gapda to'ldiruvchi ergash gap tarkibidagi nisbiy so'z so'roq olmoshi bilan, bosh gap tarkibidagi nisbiy so'z esa jamlikni bildiruvchi belgilash olmoshi bilan qo'llangan.

To'ldiruvchi ergash gapli qo'shma gap tarkibidagi bosh va ergash gapni bog'lovchi nisbiy so'z a'zolarining ifodalanishiga qarab bunday gaplar quyidagi turlarga bo'linadi:

1. Vositalito'ldiruvchishaklidagi nisbiy so'zlar yordamida bo'g'langan to'ldiruvchi ergash gapli qo'shma gap;
2. Vositasiz to'ldiruvchi shaklidagi nisbiy so'zlar yordamida bo'g'langan to'ldiruvchi ergash gapli qo'shma gap;
3. Aralash shakldagi nisbiy so'zlar yordamida bo'g'langan to'ldiruvchi ergash gapli qo'shma gap;

²⁶B. O'rinboyev "Hozirgi o'zbek adabiy tili" o'quv qo'llanma, SAMARQAND – 2001, 131 - bet.

1.1. Nisbiy so‘zlar yordamida bog‘langan ega ergash gapli qo‘shma gaplarning xususiyatlari

Ega ergash gapni bosh gapga bog‘lovchi vositalardan biri – bu nisbiy so‘zlardir.

Ega ergash gap tarkibidagi nisbiy so‘z so‘roq olmoshi bilan, bosh gap tarkibidagi nisbiy so‘z esa ko‘rsatish olmoshi bilan ifodalanadi.

Masalan, *Oralaringda kim mard bo‘lsa, o‘sha maxluq bilan kurashsin: – dedi farishta Mim.* (R. Nabiyeva “Farishta Mim sarguzashtlari”, 14-bet)

Ayrim hollarda ega ergash gap tarkibida ham, bosh gap tarkibida ham qo‘llangan nisbiy so‘zlar ko‘rsatish olmoshlari bilan ifodalanadi.

Masalan, *Donolar kengashib: “Shu qush kimning boshiga qo‘nsa, o‘sha podsho bo‘ladi”, – deyishibdi.* (3 -sinf, “O‘qish kitobi”, 10 - bet)

Bunday gaplardaega ergash gap tarkibidagi nisbiy so‘z so‘roq olmoshi + yuklama bilan, bosh gap tarkibidagi kishilik olmoshi bilan ifodalangan nisbiy so‘z esa ba’zan qo‘llanilmasligi ham mumkin. Lekin uningo‘mi gapning mazmunidan sezilib turadi. Ega ergash gap orqali bosh gap tarkibidagi tushirilgan nisbiy so‘zni tiklasa bo‘ladi.

Masalan, *Kimki ilm orqali o‘z tanasini yaxshi o‘rganmasa, (u)o‘zini-o‘zi nobud qilishi hech gap emas ekan.* (X. To‘xtaboyev “Shirin qovunlar mamlakati”, 84-bet)

Ega ergash gap tarkibida qo‘llangan nisbiy so‘z so‘roq olmoshi bilan bosh gap tarkibidagi nisbiy so‘z esa birikma bilan ifodalanadi.

Masalan, *Mikrobini yuqtirgan shaxslar nimadan hazar qilsa, o‘sha narsa jonlariga oro kiradi.* (X. To‘xtaboyev “Shirin qovunlar mamlakati”, 101-bet)

Ayrim hollarda ega ergash gap tarkibida qo‘llangan nisbiy so‘z miqdorni bildiruvchi so‘roq olmoshi bilan, bosh gap tarkibidagi nisbiy so‘z esa jamlikni bildiruvchi belgilash olmoshi bilan ifodalanadi.

Masalan, *Uyquga ketishdan oldin qancha gapirgan bo‘lsangiz, hammasi haqiqat.* (X. To‘xtaboyev “Shirin qovunlar mamlakati”, 137-bet)

Bunday

gaplardaba'zangapningma'nosinikuchaytirishmaqsadidaegaergashgaptarkibidagimi qdornibildiruvchiso'roqolmoshibilanifodalangannisbiyo'zga-**kiyuklamasi** qo'shiladi.

Masalan, *Ikkiko 'zimo 'rnidanirg 'ibchiqqan, vujudimdanechtakisuyakbo 'lsa, hammasisingan.* (X. To 'xtaboyev "Shirinqovunlarmamlakati", 159-bet)

Ergashgapningegasivazifasidaishlatilgankimso'roqolmoshima'nonikuchaytir ishvashuso'zgadiqqatjalbqilinganiniko'rsatishuchunkimki, **kimda-kim** shaklidaqo'llanadi. Bosh gap tarkibidagi nisbiy so'z esa kishilik yoki ko'rsatish olmoshlari bilan ifodalanadi.

Masalan,**Kimki chin yurakdan istaklarini bildirsa, u albatta niyatiga yetadi: -- dedi farishta Mim.** (R. Nabiyeva "Farishta Mim sarguzashtlari", 26-bet)

Masalan,**Kimda-kim begunoh bo'lsa, o'shao 'lganda albatta jannatga tushadi.** (X. To 'xtaboyev "Shirin qovunlar mamlakati", 78-bet)

Ayrim hollarda ega ergash gap tarkibidagi nisbiy so'zshaxsga ishora qiluvchi so'roq olmoshi bilan, bosh gap tarkibidagi nisbiy so'z esa ko'rsatish olmoshi bilan ifodalanadi.

Masalan, "Shu qush **kimning** boshiga qo'nsa, o'sha podsho bo'ladi", – deyishibdi. (4 -sinf, "O'qish kitobi", 10 - bet)

1.2. Vositalito‘ldiruvchishaklidaginisbiyo‘zlaryordamidabog‘langan to‘ldiruvchiergashgapliqo‘shmagaplarningxususiyatlari

Vositali to‘ldiruvchi shaklidagi nisbiy so‘zlar yordamida bog‘langan to‘ldiruvchi ergash gapli qo‘shma gaplarda to‘ldiruvchi ergash gap bosh gapdagi jo‘nalish, o‘rin-payt va chiqish kelishigidagi olmoshni izohlab, ularning ma’nosini to‘ldirib, kengaytirib, aniqlab keladi.

Masalan, *Sizqaysisiga desangiz, o‘shanisiga uylanishga roziman.*(X. To ‘xtaboyev “Shirin qovunlar mamlakati”, 76-bet)

Yuqoridagi gapda to‘ldiruvchi ergash gap tarkibidagi nisbiy so‘z jo‘nalish kelishigidagi so‘roq olmoshi bilan, bosh gap tarkibidagi nisbiy so‘z esa jo‘nalish kelishigidagi ko‘rsatish olmoshi bilan ifodalangan.

To‘ldiruvchi ergash gap tarkibidagi nisbiy so‘z chiqish kelishigidagi so‘roq olmoshi bilan, bosh gap tarkibidagi nisbiy so‘z esa chiqish kelishigidagi ko‘rsatish olmoshi bilan ifodalanadi.

Masalan,*Katta idorada kimdan olgan bo‘lsa, o‘shandan so‘rayman.*(X. To ‘xtaboyev “Shirin qovunlar mamlakati”, 76-bet)

Bundan tashqari, bunday gaplarda bosh va ergash gap tarkibidagi nisbiy so‘zlar olmosh + ko‘makchi ko‘rinishida ham ifodalanadi.

Masalan, *Kim bilan ko‘rishni istasa, o‘sha bilan boraman.* (“Turk xalq ertaklari” 8 - bet)

Ba’zan bosh gap tarkibidagi to‘ldiruvchi vazifasida kelgan jo‘nalish kelishigidagi ko‘rsatish olmoshi bilan ifodalangan nisbiy so‘z qo‘llanilmasligi ham mumkin. Lekin uningo‘rni gapning mazmunidan sezilib turadi. To‘ldiruvchi ergash gap orqali bosh gapdagi tushirilgan nisbiy so‘zni tiklasa bo‘ladi.

Masalan,*Bu gulni kimga olib borib ber desangiz, (o‘shanga) olib borib beraman.* (“Turk xalq ertaklari” tarjima, 16 - bet)

1.3.

Vositasizto‘ldiruvchishaklidaginisbiyo‘zlaryordamidabog‘langanto ‘ldiruvchiergashgapliqo‘shmagaplarningxususiyatlari

Vositasiz to‘ldiruvchi shaklidagi nisbiy so‘zlar yordamida bog‘langan to‘ldiruvchi ergash gapli qo‘shma gaplarda to‘ldiruvchi ergash gap bosh gapdagi tushum kelishigida qo‘llanganolmoshni izohlab, uning ma’nosini to‘ldirib, kengaytirib, aniqlab keladi. Bunday gaplarda ergash va bosh gap tarkibida qo‘llangan nisbiy so‘zlar faqatgina tushum kelishigida qo‘llanadi.

Masalan, *Endi nimani buyursangiz, shuni qilamiz, – deyishibdi.* (4 – sinf, “*O‘qish kitobi*”, 65 - bet)

Yuqoridagi gapda to‘ldiruvchi ergash gap tarkibidagi nisbiy so‘z belgili so‘roq olmoshi bilan, bosh gap tarkibidagi nisbiy so‘z esa ko‘rsatish olmoshi bilan ifodalangan.

Bunday gaplarda ba’zan to‘ldiruvchi ergash gap tarkibidagi nisbiy so‘z belgisiz so‘roq olmoshi bilan, bosh gap tarkibidagi nisbiy so‘z esa belgilash olmoshi bilan ifodalanadi.

Masalan, *Saroyimga kelib, uchala savolimga javob topgan kishi nima so‘rasa, hammasini beraman.* (“*Turk xalq ertaklari*” tarjima, 20 - bet)

Ayrim hollarda to‘ldiruvchi ergash gap tarkibidagi nisbiy so‘z gumon olmoshi bilan, unga javob bo‘luvchi bosh gap tarkibidagi nisbiy so‘z esa ko‘rsatish olmoshi bilan ifodalanadi.

Masalan, *Biron kishini xush ko‘rib qolsam, o‘shani ko‘rganimda qulfidilim ochilib ketadi.* (X. To‘xtaboyev “*Shirin qovunlar mamlakati*”, 76-bet)

Izoh: *bivor kishibirikmasini* gumon olmoshlari qatoriga kiritamiz, chunki bu birikmani *birov*, *kimdir*kabi gumon olmoshlari bilan almashtirsak hamgapning mazmuni o‘zgarmaydi.

1.4.Aralash shakldagi nisbiy so‘zlar yordamida bog‘langan to‘ldiruvchi ergash gapli qo‘shma gaplarning xususiyatlari

To‘ldiruvchi ergash gap bosh gapga ko‘pincha nisbiy so‘zlar yordamida bog‘lanishi bizga ma’lum. Bunday nisbiy so‘zlar bosh va ergash gaplarda bir xil kelishikda yoki turli xil kelishiklarda kelishi ham mumkin. To‘ldiruvchi ergash gapli qo‘shma gaplar tarkibidagi nisbiy so‘z juftligi a’zolaribosh va ergash gaplarda turli xil shakllarda kelsa, bunday qo‘shma gaplar aralash shakldagi nisbiy so‘zlar yordamida bog‘langan to‘ldiruvchi ergash gapli qo‘shma gaplar sanaladi.

Masalan, *Hamxonalarim nimani yomon desalar, men bechora hammasiga ishonibman.* (X. To‘xtaboyev “Shirin qovunlar mamlakati”, 154-bet)

Yuqoridagi gapda to‘ldiruvchi ergash gap tarkibidagi nisbiy so‘z tushum kelishigidagi so‘roq olmoshi bilan, bosh gap tarkibidagi nisbiy so‘z esa jo‘nalish kelishigidagi belgilash olmoshi bilan ifodalangan.

To‘ldiruvchi ergash gap tarkibidagi nisbiy so‘z qaratqich kelishigidagi so‘roq olmoshi bilan, bosh gap tarkibidagi nisbiy so‘zesha tushum kelishigidagi ko‘rsatish olmoshi yoki chiqish kelishigidagi kishilik olmoshi bilan ifodalananadi.

Masalan, *Odamxo‘r dev kimning yuzida vahimani ko‘rsa, o‘shani yutadi deb o‘yladim.* (X. To‘xtaboyev “Shirin qovunlar mamlakati”, 55-bet)

Agar kimning tili va yuragi yomon bo‘lsa, undan rasvoroq narsa bo‘lmaydi. (Ibrohim Jo‘ra, “Onamning hikoyalari”, 6-bet)

To‘ldiruvchi ergash gap tarkibidagi nisbiy so‘z jo‘nalish kelishigidagi so‘roq olmoshi bilan, bosh gap tarkibidagi nisbiy so‘z esa tushum kelishigidagi ko‘rsatish olmoshi bilan ifodalananadi.

Masalan, *Tunda Oy ustidagi shirin xayollar kimga hamroh bo‘lsa, kunduzi o‘shani yorqin orzular peshvoz olardi.* (R. Nabiyeva “Farishta Mim sarguzashtlari”, 15-bet)

To‘ldiruvchiergash gap tarkibidagi nisbiy so‘z so‘roqolmoshi + ko‘makchi shaklida, bosh gap tarkibidagi nisbiy so‘zesha tushum kelishigidagi kishilik olmoshi bilan ifodalanadi.

Masalan, *Sohira qalb egalari ertakda kimlar bilan uchrashgan bo‘lsalar, ularni albatta topaman.* (R. Nabiyeva “Farishta Mim sarguzashtlari”, 30-bet)

To‘ldiruvchi ergash gap tarkibidagi nisbiy so‘zso‘roq olmoshi + ko‘makchi shaklida, bosh gap tarkibidagi nisbiy so‘zesha jamlikni bildiruvchi belgilash olmoshi bilan ifodalanadi.

Masalan, *Tulki kim bilan borgan bo‘lsa, hammalariga sarpolar kiydirildi.* (“Turk xalq ertaklari” 11 - bet)

Ba’zan to‘ldiruvchi ergash gap tarkibida qo‘llangan nisbiy so‘zbosh kelishikdagi shaxsga ishora qiluvchi so‘roq olmoshi bilan, unga javoban bosh gap tarkibidagi nisbiy so‘z esa tushumkelishigidagi kishilik olmoshi yoki jo‘nalish kelishigidagi ko‘rsatish olmoshi bilan ifodalanadi.

Masalan, *Ibn Sino, kim shogird bo‘lmoqchi bo‘lsa, uni oldin sinovdan o‘tkazar edi.* (3 - sinf, “O‘qish kitobi”, 123 - bet)

Kim arz-dodini aytib kelsa, o‘ziyam o‘shanga qo‘shilib yig‘layveradi. (X. To‘xtaboyev “Shirin qovunlar mamlakati”, 123-bet)

Gapning ma’nosini kuchaytirish yoki shu so‘zga diqqatni jalg qilish uchun to‘ldiruvchi ergash gap tarkibidagi shaxsga ishora qiluvchi **kim** so‘roq olmoshi **kimda-kim** shaklida qo‘llanadi. Bosh gap tarkibidagi nisbiy so‘z esa jo‘nalish kelishigidagi ko‘rsatish olmoshi bilan ifodalanadi.

Masalan, *Kimda - kim mening uchta savolimga javob bersa, o‘shanga saltanatimning yarmini beraman.* (“Bilimdon” jurnali, 8-bet)

Bundan tashqari yana gapning mazmunini kuchaytirish uchun to‘ldiruvchi ergash gap tarkibida qo‘llangan bosh kelishik shaklidagi shaxsga ishora qiluvchi so‘roq olmoshi bilan ifodalangan nisbiy so‘zga **-kiyuklamasi** qo‘shiladi. Bosh gap tarkibidagi nisbiy so‘z esa jo‘nalish kelishigi qo‘shimchasini olgan kishilik olmoshi bilan ifodalanadi.

Masalan, *Kimki kichikligidan shunaqa fazilatlarga ega bo'lsa, ularga birmuncha oson bo'ladi.* (3 – sinf, “O'qish kitobi”, 105 - bet)

Ba'zan bunday gaplarda bosh gap tarkibida qo'llangan ko'rsatish olmoshibilan ifodalangan nisbiy so'z tushib qolishi ham mumkin. Ammo uningo'rni gapning mazmunidan sezilib turadi. To'ldiruvchi ergash gap orqali bosh gap tarkibidagi tushib qolgan nisbiy so'zni tiklash mumkin.

Masalan, *Kimki meni haqorat qilsa, (o'shani) sudga beraman.* (X. To'xtaboyev “Shirin qovunlar mamlakati”, 51-bet)

To'ldiruvchi ergash gap tarkibida qo'llangan nisbiy so'z bosh kelishikdagi gumon olmoshi bilan, bunga javoban bosh gap tarkibidagi nisbiy so'z esa jo'nalish kelishigidagi ko'rsatish olmoshi bilan ifodalanadi.

Masalan, *Ko'chaga chiqqanimda kimdir Gu Liga o'xshab ketsa, o'shangang qarab angrayib qolaman.* (X. To'xtaboyev “Shirin qovunlar mamlakati”, 115-bet)

Bunday gaplarda ba'zan bosh gap tarkibidagi kishilik olmoshibilan ifodalangan nisbiy so'z a'zosi tushib qolishi ham mumkin. Ammo uningo'rni gapning mazmunidan sezilib turadi.

Masalan, *Biror kishi men haqimda gapirsa, oyim (uni)quchoqlab olardi.* (R. Nabiyeva “Farishta Mim sarguzashtlari”, 26-bet)

Ayrim hollarda to'ldiruvchi ergash gap tarkibida qo'llangan nisbiy so'zbosh kelishikdagi miqdorni bildiruvchi so'roq olmoshi bilan, bosh gap tarkibidagi nisbiy so'zesha chiqishhamda tushum kelishiklaridagi jamlikni bildiruvchi belgilash olmoshi bilan ifodalanadi.

Masalan, *Bu dunyoda qancha navi bo'lsa, hammasidan ko'kartiribdi desam ishonavering.* (X. To'xtaboyev “Shirin qovunlar mamlakati”, 78-bet).

Mahallada qancha bola bo'lsa, hammasini joni-dilidan ortiq ko'rarkan. (X. To'xtaboyev “Shirin qovunlar mamlakati”, 122-bet)

To'ldiruvchi ergash gap tarkibidagi nisbiy so'z bosh kelishikdagi belgi-xususiyatni bildiruvchi so'roq olmoshlari²⁷ bilan, bosh gap tarkibidagi

²⁷M. Hamrayev “Ona tili”, Toshkent, “SHARQ” nashriyoti, 2011 - yil, 69 - bet.

nisbiy so‘z esa tushum kelishigidagi ko‘rsatish olmoshlari bilan ifodalanadi. Bunday qo‘shma gaplarda ba’zan bosh gap tarkibidagi ko‘rsatish olmoshi tushib qolishi ham mumkin.

Masalan, *Qo‘limga qanaqa atir tushsa, (o‘shani) sochimga, kiyimlarimga sepaverdim.*(X. To‘xtaboyev “Shirin qovunlar mamlakati”, 47-bet)

Ba’zan to‘ldiruvchi ergash gap tarkibidagi nisbiy so‘z uyushib kelishi ham mumkin. Bunday paytda bosh gap tarkibidagi nisbiy so‘zesha jo‘nalish kelishigidagi jamlikni bildiruvchi belgilash olmoshi bilan ifodalanadi.

Masalan, *O‘g‘lim nima desa ham, nima qilsa ham, hammasiga “barakalla” der edim.* (Ibrohim Jo‘ra, “Onamning hikoyalari”, 15-bet)

To‘ldiruvchi ergash gap tarkibidagi nisbiy so‘zbosh kelishikdagi belgi-xususiyat bildiruvchi so‘roq olmoshi + son + egalik qo‘shimchasi, ya’ni birikmabilan, bosh gap tarkibidagi nisbiy so‘z esa tushum kelishigidagi ko‘rsatish olmoshi bilanifodalanadi.

Masalan,*Qaysi biringizo‘z viloyatingizni yaxshi idora qila olsangiz, o‘shani taxt vorisi qilib tayinlayman.* (Ibrohim Jo‘ra “Onamning hikoyalari”, 26-bet)

To‘ldiruvchi ergash gap tarkibidagi nisbiy so‘z gumon olmoshi bilan, bosh gap tarkibidagi nisbiy so‘z esa qo‘shma ko‘rsatish olmoshi bilan ifodalanadi.

Masalan, *Agar uygabirorta martabali mehmonlar kelsa, ana o‘shalarga qo‘yning eng yaxshi joylaridan olib kel.* (Ibrohim Jo‘ra “Onamning hikoyalari”, 6-bet)

II BOB.

NISBIY SO‘ZLAR YORDAMIDA BOG‘LANGAN ANIQLOVCHI ERGASH GAPLI QO‘SHMA GAPLARNING XUSUSIYATLARI

Aniqlovchi ergash gap bosh gapda aniqlovchi vazifasida kelgan olmoshni izohlaydi. Aniqlovchi ergash gap bosh gap bilan birgalikda **aniqlovchi ergash gapli qo‘shma gap²⁸** deb yuritiladi.

Masalan, *Rezinka oftobda kuyganda qanaqa hid chiqarsa, bora-bora atrofni shunday hid qoplab oldi.* (X. To‘xtaboyev “Shirin qovunlar mamlakati”, 18-bet)

Aniqlovchi ergash gapli qo‘shma gap tarkibidagi bosh va ergash gapni bog‘lovchi nisbiy so‘z a’zolarining ifodalanishiga qarab bunday gaplar quyidagi turlarga bo‘linadi:

1. Sifatlovchi aniqlovchi shaklidagi nisbiy so‘zlar yordamida bo‘g‘langan aniqlovchi ergash gapli qo‘shma gap;
2. Qaratqich aniqlovchi shaklidagi nisbiy so‘zlar yordamida bo‘g‘langan aniqlovchi ergash gapli qo‘shma gap;
3. Aralash shakldagi nisbiy so‘zlar yordamida bo‘g‘langan aniqlovchi ergash gapli qo‘shma gap.

2.1.

Sifatlovchianiqlovchishaklidaginisbiyso‘zlaryordamidabog‘lang ananiqlovchiergashgapliqo‘shmagaplarningxususiyatlari

²⁸B. Mengliyev, O’. Xoliyorov “O’zbek tilidan universal qo’llanma”, Toshkent, “Akademnashr” nashriyoti, 2011-yil, 273-bet.

Aniqlovchi ergash gap bosh gapga ko‘pincha nisbiy so‘zlar yordamida bog‘lanadi. Bunda nisbiy so‘zlar bosh va ergash gaplarda bir xil shaklda yoki turli xil shakllarda kelishi mumkin. Aniqlovchi ergash gapli qo‘shma gaplar tarkibidagi nisbiy so‘zlar bir xil kelishik shaklida, ya’ni bosh kelishikdakelsa, bunday qo‘shma gaplar sifatlovchi aniqlovchi shaklidagi nisbiy so‘zlar yordamida bog‘langan aniqlovchi ergash gapli qo‘shma gaplar hisoblanadi.

Masalan, *Suv zarralaridan qanday orombaxsh hid taralsa, nurlar hamxuddishunday hid ufurayotgandek*. (X. To‘xtaboyev “Shirin qovunlar mamlakati”, 135-bet)

Yuqoridagi gapda aniqlovchi ergash gap tarkibidagi nisbiy so‘z so‘roq olmoshi bilan, bosh gap tarkibidagi nisbiy so‘z esa yuklama + so‘roq olmoshi bilan ifodalangan.

Aniqlovchi ergash gapli qo‘shma gaplarda aniqlovchi ergash gap tarkibidagi nisbiy so‘zbelgini bildiruvchi so‘roq olmoshi bilan, bunga javoban bosh gap tarkibidagi nisbiy so‘z esa ko‘rsatish olmoshi bilan ifodalanadi.

Masalan, *Qaysi mamlakatning aholisi o‘z hayotidan ko‘ngli to‘q bo‘lsa, o‘sha mamlakatdan kambag‘al-u faqir odamlar chiqmaydi*. (Ibrohim Jo‘ra, “Onamning hikoyalari”, 34-bet)

Ba’zan aniqlovchi ergash gap tarkibidagi nisbiy so‘z gumon olmoshi bilan, bosh gap tarkibidagi nisbiy so‘zesha ko‘rsatish olmoshi bilan ifodalanadi.

Masalan, *Agar seni kimdir xafa qilsa, men o‘sha ablahni qilgan ishi uchun, albatta, pushaymon qildiraman*. (M. O‘rinboy qizi “Tarbiya kitobi” I, 5-bet)

2.2.

Qaratqichaniqlovchishaklidaginisbiy so‘zlary ordamida bog‘lang ananiqlovchiergashgapli qo‘shmagaplarining xususiyatlari

Aniqlovchi ergash gapli qo'shma gaplar tarkibidagi nisbiy so'zjuftligi a'zolari bosh va ergash gaplarda bir xil kelishikda, ya'ni qaratqich kelishigida kelsa, bunday qo'shma gaplar qaratqich aniqlovchi shaklidagi nisbiy so'zlar yordamida bog'langan aniqlovchi ergash gapli qo'shma gaplar hisoblanadi.

Masalan, *Kimning omadi kelmasa, o'shaning oldida bitta-yu bitta yo'l qoladi*. (X. To'xtaboyev "Shirin qovunlar mamlakati", 70-bet)

Yuqoridagi gapda aniqlovchi ergash gap tarkibidagi nisbiy so'z so'roq olmoshi bilan, bosh gap tarkibidagi nisbiy so'z esa ko'rsatish olmoshi bilan ifodalangan.

Ayrim hollarda bosh gap tarkibidagi predmetning kimga qarashliligini ifodalagan kishilik olmoshi bilan ifodalangan nisbiy so'ztushib qolishi ham mumkin. Ammo uningo'rni gapning mazmunidan bilinib turadi. Aniqlovchi ergash gap orqali bosh gap tarkibidagi tushib qolgan nisbiy so'zni tiklash mumkin.

Masalan, *Agar kimning tili va yuragi go'zal bo'lsa, (uning) butun vujudi ham go'zal bo'ladi*. (Ibrohim Jo'ra "Onamning hikoyalari", 6-bet).

Aniqlovchi ergash gap tarkibidagi nisbiy so'z ba'zan qarashlilik qo'shimchasini olgan so'roq olmoshi bilan ham ifodalanadi. Bunday gaplarda ba'zan bosh gap tarkibidagi kishilik olmoshi bilan ifodalangan nisbiy so'z tushib qolishi ham mumkin. Ammo uningo'rni gapning mazmunidan sezilib turadi.

Masalan, *Tana kimniki bo'lsa ham, (uning) qovurg'alarini bir sanab ko'rmoqchi bo'ldim*. (X. To'xtaboyev "Shirin qovunlar mamlakati", 128-bet)

Yuqoridagi gap tarkibidaginisbiy so'zlar bir xil kelishik shaklida, ya'ni qaratqich kelishigi shaklida deb qaraymiz. Chunki qarashlilik qo'shimchasing o'rniga qaratqich kelishigi qo'shimchagini qo'ysak, gapda so'zlarining joylashish tartibi o'zgarsa ham, gapning mazmuni o'zgarmaydi.

Masalan, *Kimning tanasi bo'lsa ham, (uning) qovurg'alarini bir sanab ko'rmoqchi bo'ldim*. (X. To'xtaboyev "Shirin qovunlar mamlakati", 128-bet).

Ba'zan gapning ma'nosini kuchaytirish maqsadida aniqlovchi ergash gap tarkibidagi shaxsga ishora qiluvchi so'roq olmoshi bilan ifodalangan nisbiy so'z a'zosiga **-kiyuklamasi** qo'shiladi. Bosh gap tarkibidagi nisbiy so'z esa ko'rsatish olmoshi bilan ifodalananadi.

Masalan, *Kimningki niyati oliyjanob, maqsadi ulug' bo'lsa, o'shaning yordamchisiman.* (X. To'xtaboyev "Shirin qovunlar mamlakati", 162 - bet)

Bunday gaplarda bosh gap tarkibidagi kishilik olmoshi bilan ifodalangan nisbiy so'z qo'llanmasligi ham mumkin. Lekin uningo'mi gapning mazmunidan sezilib turadi.

Masalan, *Kimningki tirikligi birovni xursand qilmagan bo'lsa, (uning) o'limi ham hech kimni xafa qilmaydi.* (M. O'rino boy qizi "Tarbiya kitobi" I, 21-bet)

2.3. Aralash shakldagi nisbiy so'zlar yordamida bog'langan aniqlovchi ergash gapli qo'shma gaplarning xususiyatlari

Biz yuqorida aniqlovchi ergash gapli qo'shma gaplar tarkibidagi nisbiy so'zjuftligi a'zolarining bosh va ergash gaplarda bir xil shaklda kelishini

ko‘rib chiqdik. Endi bu nisbiy so‘zlarning bosh va ergash gaplarda turli xil shakllarda kelishini ko‘rib chiqamiz.

Aniqlovchi ergash gapli qo‘shma gaplar tarkibidagi nisbiy so‘z juftligi a’zolari turli xil shakllarda kelsa, bunday qo‘shma gaplar aralash shakldagi nisbiy so‘zlar yordamida bog‘langan aniqlovchi ergash gapli qo‘shma gaplar sanaladi.

Aniqlovchi ergash gap tarkibidagi nisbiy so‘z bosh kelishikdagi so‘roq olmoshi bilan, bosh gap tarkibidagi nisbiy so‘z esa qaratqich kelishigidagi kishilikyoki ko‘rsatish olmoshi bilan ifodalanadi.

Masalan,*Kim ko‘p uxlasa, uning yuzi shirmonday qip-qizil bo‘ladi.* (X. To ‘xtaboyev “Shirin qovunlar mamlakati”, 63-bet)

Uning qo‘lidagi uzukni kim taqib odamlar yoniga tashrif buyursa, o‘shaning bor ziynati ularga ko‘rina boshlaydi. (R. Nabiyeva “Farishta Mim sarguzashtlari”, 35-bet)

Bundan tashqari aniqlovchi ergash gap tarkibidagi nisbiy so‘z qaratqich kelishigidagi so‘roq olmoshi bilan, bosh gap tarkibidagi nisbiy so‘z esa bosh kelishikdagi ko‘rsatish olmoshi bilan ifodalanadi.

Masalan,*Kimning qilgan ishi xalqni xursand qilsa, men o‘sha odamga saltanatimning yarmini beraman.* (“Turk xalq ertaklari” tarjima, 27 - bet)

III BOB.

NISBIY SO‘ZLARYORDAMIDA BOG‘LANGAN HOL ERGASH GAPLI QO‘SHMA GAPLARNING XUSUSIYATLARI

Bosh gap tarkibida hol vazifasida qo‘llangan ko‘rsatish olmoshining ma’nosini izohlab keluvchi yoki bosh gap orqali ifodalangan mazmunning

sababi, maqsadi, o‘rni, sharti, payti, holati, miqdor-darajasi kabilarni bildirgan ergash gaplarga **hol ergash gap**²⁹ deyiladi.

Hol ergash gaplar holning ma’no turlariga muvofiq o‘z ichida quyidagi turlarga bo‘linadi:

1. Payt ergash gapli qo‘shma gap;
2. O‘rin ergash gapli qo‘shma gap;
3. Sabab ergash gapli qo‘shma gap;
4. Maqsad ergash gapli qo‘shma gap;
5. Shart ergash gapli qo‘shma gap;
6. Ravish ergash gapli qo‘shma gaplar;
7. Miqdor - daraja ergash gapli qo‘shma gap;
8. To‘siksiz ergash gapli qo‘shma gaplar.

Yuqoridagi gaplardan faqat payt, o‘rin,miqdor - daraja va ravish ergash gapli qo‘shma gap qismlari nisbiy so‘zlar yordamida bo‘g‘lanadi.

O‘rin ergash gapli qo‘shma gaplarda ergash gap bosh gapdagi ish-harakat yoki voqeanning bajarilish o‘rnini bildiradi³⁰. O‘rin ergash gap bilan bosh gap birgalikda **o‘rin ergash gapli qo‘shma gap** deyiladi.

Masalan,*Qayerda sevgi-muhabbat bo‘lsa, o‘sha yerda omad va boylik ham bo‘ladi. (Ibrohim Jo‘ra, “Onamning hikoyalari”, 47-bet).*

Payt ergash gap bosh gapdagi voqea-hodisaning yuzaga kelish paytini bildiradi. Payt ergash gap bosh gap tomonidan beriladigan *qachon?* *qachondan beri?* *qachongacha?*kabi so‘roqlardan biriga javob bo‘ladi³¹.

Masalan,*Darvozaqachon taqqillasa, o‘shanda ochasan.* (“Qrim xalq ertaklari” 21-bet)

²⁹ N. M. Mahmudov, A. Nurmonov, A. Sh. Sobirov “Ona tili” 9-sinf darslik, Toshkent, “TASVIR” nashriyot uyi, 2006 - yil, 54-bet.

³⁰ M. Asqarova, R. Yunusov, M. Yo‘ldoshev, D. Muhammedova “O‘zbek tili praktikumi”, Toshkent, “IQTISOD - MOLIYA” nashriyoti, 2006 - yil, 277-bet.

³¹ M. Hamroev, D. Muhammedova, D. Shodmonqulova, X. G‘ulomova, Sh. Yo‘ldosheva “Ona tili”, Toshkent, 2007-yil, 237-bet.

Ravish ergash gap bosh gapdan anglashilgan ish-harakatning qay tarzda bajarilganligini bildirgan ergash gapdir. Ravish ergash gap bosh gap bilan birga **ravish ergash gapli qo'shma gapni** tashkil etadi³².

Masalan, *Shamolda uyga qanday kelgan bo'lsa, shunday olib ketaman.* (X. To'xtaboyev "Shirin qovunlar mamlakati", 237-bet)

Miqdor-daraja ergash gap bosh gapdan anglashilgan ish-harakatning bajarilish miqdor - darajasini bildirgan ergash gapdir. Bu gaplar bosh gap bilan birga **miqdor - daraja**³³, **o'lchov - daraja**³⁴ ergash gapli qo'shma gap deyiladi.

Masalan, *Qora kiyimim o'zida qancha ma'noni jo etgan bo'lsa, undagi yaltiroqlar kishi ko'zidan to'kilgan shuncha yoshdir.* (R. Nabiyeva "Farishta Mim sarguzashtlari", 75-bet)

3.1.

Nisbiyso'zlaryordamidabog'langano'rinerqashgapliqo'shmagap larningxususiyatlari

³²M. Hamrayev "Ona tili", Toshkent, "SHARQ" nashriyoti, 2011 – yil, 125 - bet.

³³M. Hamrayev "Ona tili", Toshkent, "SHARQ" nashriyoti, 2011 – yil, 127 - bet.

³⁴M. Asqarova "Hozirgi o'zbek adabiy tili", Toshkent, "O'QITUVCHI" nashriyoti, 1987 – yil, 198 – bet.

O‘rin ergash gap bosh gapga, asosan, nisbiy so‘zlar orqali birikadi.

Masalan, *Cholqayyoqqa borsa, shu yoqqa boradi.* (4 -sinf, “O‘qish kitobi”, 144 - bet).

O‘rinergashgapliqo‘shmagaplardao‘rin ergash gap tarkibidagi nisbiy so‘zso‘roq olmoshi orqali, boshgaptarkibidaginisbiyso‘z esa ko‘makchiliqurilmalarorqaliifodalanadi.

Masalan, *Qizqo ‘lidagisumkachasiniko ‘taribqayergayursa, meninghamoyoqlarimo ‘z-o ‘zidan shutomonga qarabborardi.* (X. To ‘xtaboyev “Shirinqovunlarmamlakati”, 105-bet)

O‘rin ergash gaptarkibidagi nisbiy so‘z so‘roq olmoshi bilan, bosh gap tarkibidagi nisbiy so‘zesha ravish bilan ifodalanadi.

Masalan, *Qushcha qayerda tumshug‘ini charxlasa, o‘sha joyda cheksizlikning dastlabki soniyalari boshlanadi.* (M. O‘rinboy qizi, “Tarbiya kitobi” I, 50-bet)

Bunday gaplarda ba’zan bosh gap tarkibidagi nisbiy so‘z tushib qolishi ham mumkin. Ammo uningo‘rni gapning mazmunidan bilinib turadi. Hol ergash gap orqali bosh gap tarkibidagi tushib qolgan nisbiy so‘z tiklanadi.

Masalan, *Ovchi qayerga borsa, ayiq bolasi ham u bilan birga (shu yerga) borar ekan.* (M. O‘rinboy qizi “Tarbiya kitobi” I, 33-bet).

Ba’zan o‘rin ergash gap tarkibidagi nisbiy so‘z birikma bilan, bosh gap tarkibidagi nisbiy so‘z esa ravish bilan ifodalanadi.

Masalan, *Matoning qaysi yeridagi ip chirigan bo‘lsa, mato shu yeridan boshlab yirtiladi.* (M. O‘rinboy qizi “Tarbiya kitobi” I, 22-bet).

3.2. Nisbiy so‘zlar yordamida bog‘langan ravish ergash gapli qo‘shma gaplarning xususiyatlari

Ravish ergash gapni bosh gapga biriktiruvchi vositalardan biri – bu nisbiy so‘zlardir.

Masalan,*Mol bozoridagi dallol bilan sotuvchi o‘rtasida qanday savdolashish bo‘lsa, biz ham shunday qilaylik.* (X. To‘xtaboyev “Shirin qovunlar mamlakati”, 186-bet)

Yuqoridagi gapda ravish ergash gap tarkibidagi nisbiy so‘z so‘roq olmoshi bilan, bosh gap tarkibidagi nisbiy so‘z esa ko‘rsatish olmoshi bilan ifodalangan.

Ayrim hollarda gapning mazmunini kuchaytirish maqsadida bosh gap tarkibidagi ko‘rsatish olmoshi bilan ifodalangan nisbiy so‘zga **-ligicha** shakli qo‘shiladi.

Masalan, *Bo‘lgan voqeа qanday yuz bergan bo‘lsa, hech narsa qo‘shmasdan shundayligicha aytaman.* (X. To‘xtaboyev “Shirin qovunlar mamlakati”, 8-bet)

Bundaygaplardaravishergashgaptarkibidaqo‘llangannisbiyo‘zbelgi-xususiyatnibildiruvchiso‘roqolmoshibilan, boshgaptarkibidaginisbiyo‘zesabirikmabilanifodalanadi.

Masalan, *Men sizlarga qanday o‘rgatgan bo‘lsam, xuddi shunday qilib podshohning qizini so‘ranglar.* (“Turk xalq ertaklari”, tarjima, 9 - bet)

3.3. Nisbiy so‘zlar yordamida bog‘langan miqdor - daraja ergash gapli qo‘shma gaplarning xususiyatlari

Miqdor - daraja ergash gap bosh gapga, asosan, nisbiy so‘zlar orqali birikadi.

Masalan, *Qanchao* ‘ylasam, o ‘yim *shuncha* chuvalashib ketaveradi. (X. To ‘xtaboyev “Shirin qovunlar mamlakati”, 10-bet)

Yuqoridagi gapda miqdor - daraja ergash gap tarkibidagi nisbiy so‘z so‘roq olmoshi bilan, bosh gap tarkibidagi nisbiy so‘z esa ko‘rsatish olmoshi bilan ifodalangan.

Gapning mazmunini kuchaytirish maqsadida yuqoridagi gapda qo‘llangan nisbiy so‘zlarga *-lik* qo‘shimchasi qo‘shiladi.

Masalan, *Dadamning aytishicha, odam qanchalik hazilkash bo‘lsa, uning umri shunchalik shirin kecharkan.* (X. To ‘xtaboyev “Shirin qovunlar mamlakati”, 112-bet)

Ba’zan *-lik* qo‘shimchasi bosh gap tarkibidagi ko‘rsatish olmoshi bilan ifodalangan nisbiy so‘zda qo‘llanilmasligi ham mumkin.

Masalan, *Unga qanchalik yaqinlashsam, uning sehrli dunyosi shuncha kengayib boryapti.* (X. To ‘xtaboyev “Shirin qovunlar mamlakati”, 123 - bet)

Daraja-miqdor ergash gap tarkibidagi nisbiy so‘z ba’zan miqdorni bildiruvchi belgilash olmoshi orqali, bosh gap tarkibidagi nisbiy so‘zesha shu olmoshga javob bo‘luvchi ko‘rsatish olmoshi bilan ifodalanadi.

Masalan, *Daraxtni har qancha yaxshi tarbiyat qilsang, mevasi shuncha yaxshiroq va shirinroq bo‘lur.* (4 -sinf, “O‘qish kitobi”, 194 - bet)

Ayrim hollarda bosh gap tarkibidagi nisbiy so‘z qo‘llanilmasligi ham mumkin. Lekin uningo‘mi gapning mazmunidan sezilib turadi.

Masalan, *Ota-oningga izzat va hurmatni qanchalik ko‘p qilsang, ularning duosi (shunchalik) tezroq mustajob bo‘lur.* (4 -sinf, “O‘qish kitobi”, 195 - bet)

3.4. Nisbiy so‘zlar yordamida bog‘langan payt ergash gapli qo‘shma gaplarning xususiyatlari

Payt ergash gapni bosh gapga biriktiruvchi vositalardan biri – bu nisbiy so‘zlardir.

Payt ergash gap tarkibida nisbiy so‘z so‘roq olmoshi bilan, bosh gap tarkibidagi nisbiy so‘z esa ko‘rsatish olmoshi bilan ifodalanadi.

Masalan, *Ig‘vogar qachono‘z aybini bo‘yniga olsa, o‘shanda bu kasallikka da’vo topiladi.* (X. To‘xtaboyev “Shirin qovunlar mamlakati”, 198 -bet)

Ayrim hollarda gapning ma’nosini kuchaytirish maqsadida payt ergash gap tarkibidagi so‘roq olmoshi bilan ifodalangan nisbiy so‘zga **-ki** yuklamasi qo‘shiladi. Bosh gap tarkibidagi nisbiy so‘z esa ko‘rsatish olmoshi bilan ifodalanadi.

Masalan, *Qachonki savdolashib olsam, o‘shanda bu gaplarni aytasiz.* (X. To‘xtaboyev “Shirin qovunlar mamlakati”, 254 - bet)

UMUMIY XULOSALAR

1.Ergash gapni bosh gapga bog‘lovchi vositalargaergashtiruvchi bog‘lovchilar, yuklamalar,bog‘lovchi so‘zlar,fe’l formalari, ko‘rsatish olmoshlari,nisbiy so‘zlar, ko‘makchili qurilmalar kiradi.

2. Nisbiy so‘zlar yordamida bog‘langan ega ergash gapli qo‘shma gaplarda ega ergash gap tarkibidagi nisbiy so‘z so‘roq olmoshi, ko‘rsatish olmoshi, so‘roq olmoshi + yuklama, bosh gap tarkibidagi nisbiy so‘z esa ko‘rsatish, kishilik, belgilash olmoshlari bilan ifodalanadi.

3.Vositali to‘ldiruvchi shaklidagi nisbiy so‘zlar yordamida bog‘langan to‘ldiruvchi ergash gapli qo‘shma gaplarda to‘ldiruvchi ergash gap tarkibidagi nisbiy so‘z jo‘nalish, chiqish kelishiklaridagi so‘roq olmoshilari, so‘roq olmoshi + ko‘makchi bilan, bosh gap tarkibidagi nisbiy so‘z esa jo‘nalish, chiqish kelishiklaridagi ko‘rsatish olmoshilari, ko‘rsatish olmoshi + ko‘makchi bilan ifodalanadi.

4. Vositasiz to‘ldiruvchi shaklidagi nisbiy so‘zlar yordamida bog‘langan to‘ldiruvchi ergash gapli qo‘shma gaplarda to‘ldiruvchi ergash gap tarkibidagi nisbiy so‘z gumon, so‘roq olmoshlari bilan, bosh gap tarkibidagi nisbiy so‘z esa ko‘rsatish va belgilash olmoshlari bilan ifodalanadi.

5. Aralashshakldagi nisbiy so‘zlar yordamida bog‘langan to‘ldiruvchi ergash gapli qo‘shma gaplarda to‘ldiruvchi ergash gap tarkibidagi nisbiy so‘z bosh, qaratqich, tushum, jo‘nalish kelishiklaridagi so‘roq va gumon olmoshlari, so‘roq olmoshi + ko‘makchi, so‘roq olmoshi + yuklama, hamda birikma bilan, bosh gap tarkibidagi nisbiy so‘z esa tushum, jo‘nalish kelishiklaridagi kishilik va ko‘rsatish olmoshlari, jo‘nalish hamda chiqish kelishiklaridagi belgilash olmoshlari bilan ifodalanadi.

6.Sifatlovchi aniqlovchi shaklidagi nisbiy so‘zlar yordamida bog‘langan aniqlovchi ergash gapli qo‘shma gaplarda aniqlovchi ergash gap tarkibidagi nisbiy so‘z so‘roq, gumon olmoshlari bilan, bosh gap tarkibidagi nisbiy so‘z esa ko‘rsatish olmoshi, yuklama + ko‘rsatish olmoshi bilan ifodalanadi.

7. Qaratqich aniqlovchi shaklidagi nisbiy so‘zlar yordamida bog‘langan aniqlovchi ergash gapli qo‘shma gaplarda aniqlovchi ergash gap tarkibidagi

nisbiy so‘roq olmoshi, so‘roq olmoshi + yuklama, so‘roq olmoshi + qarashlilik shakli bilan, bosh gap tarkibidagi nisbiy so‘z esa ko‘rsatish va kishilik olmoshlari bilan ifodalanadi.

8. Aralashshakldagi nisbiy so‘zlar yordamida bog‘langan aniqlovchi ergash gapli qo‘shma gaplarda aniqlovchi ergash gap tarkibidagi nisbiy so‘z bosh va qaratqich kelishiklaridagi so‘roq olmoshlari bilan, bosh gap tarkibidagi nisbiy so‘z esa bosh va qaratqich kelishiklaridagi kishilik va ko‘rsatish olmoshlari bilan ifodalanadi.

9. Nisbiy so‘zlar yordamida bog‘langan o‘rin ergash gapli qo‘shma gaplarda o‘rin ergash gap tarkibidagi nisbiy so‘z so‘roq olmoshi va birikma bilan, bosh gap tarkibidagi nisbiy so‘z esa ravish hamda ko‘makchili qurilmalar bilan ifodalanadi.

10. Nisbiy so‘zlar yordamida bog‘langan ravish ergash gapli qo‘shma gaplarda ravish ergash gap tarkibidagi nisbiy so‘z so‘roq olmoshlari bilan, bosh gap tarkibidagi nisbiy so‘z esa ko‘rsatish olmoshi, ko‘rsatish olmoshi + *ligichashakli* hamda birikma bilan ifodalanadi.

11. Nisbiy so‘zlar yordamida bog‘langan daraja - miqdorergash gapli qo‘shma gaplarda daraja - miqdor ergash gap tarkibidagi nisbiy so‘z so‘roq belgilash olmoshlari va so‘roq olmoshi + *lik* shakli bilan, bosh gap tarkibidagi nisbiy so‘z esa ko‘rsatish olmoshi hamda ko‘rsatish olmoshi + *lik* shakli bilan ifodalanadi.

12. Nisbiy so‘zlar yordamida bog‘langan payt ergash gapli qo‘shma gaplarda payt ergash gap tarkibidagi nisbiy so‘z so‘roq olmoshi, so‘roq olmoshi + yuklama bilan, bosh gap tarkibidagi nisbiy so‘z esa ko‘rsatish olmoshlari bilan ifodalanadi.

TAYANCH TUSHUNCHALAR

<i>O‘zbekcha</i>	<i>Inglizcha</i>
------------------	------------------

Qo‘shma gap	Complex sentences
Ergashgan qo‘shma gap	Complex Sentences
Olmosh	Pronoun
To‘ldiruvchi	The objekt
Aniqlovchi	The attribute
Hol	Adverbial modifiers
Ko‘makchi	Particle
Bog‘lovchi	Conjunction
Yuklama	Particle
Qo‘shimcha	Addition
Fe'l shakli	Verb form
So‘z birikma	Word combination
Ma’no	Sense
Bosh gap	The Principle Clause
Ergash gap	The Subbordinate
Payt holi	Adverbial modifier of time
O‘rin holi	Adverbial modifier of place
Ravish holi	Adverbial modifier of manner
Daraja - miqdor holi	Adverbial modifier of degree
Ega	Subjekt
Vositali to‘ldiruvchi	The direct objest
Vositasiz to‘ldiruvchi	The indirect objest
Ko‘rsatish olmoshi	Demonstrative Pronouns
So‘roq olmoshi	Interrogative Pronouns
Gumon olmoshi	Indifinite Pronouns
So‘z	Word

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. I. A. Karimov. “Yuksakma’naviyat – yengilmaskuch”, Toshkent, “Ma’naviyat” nashriyoti, 2008-yil.
2. I. A. Karimov. “Mamlakatimiznimodernizatsiyaqilishvafuqarolikjamiyatibarpoetishustuvormaqsa dimizdir”, Toshkent, “O‘zbekiston” nashriyoti, 2010-yil.
3. M. Asqarova.“Hozirgizamono‘zbektilidaqo‘shmagaplar”, Toshkent, “FAN” nashriyoti, 1960 – yil.
4. M. Asqarova.“ Hozirgio‘zbekadabiytili”, Toshkent, “O‘QITUVCHI” nashriyoti, 1987 -yil.
5. O‘zbektiligrammatikasiII, (sintaksis) Toshkent, 1976-yil.
6. M. Asqarova, R. Yunusov, M. Yo‘ldoshev, D. Muhamedova. “O‘zbek tili praktikumi”, Toshkent, ”IQTISOD-MOLIYA” nashriyoti, 2006-yil.
7. G. Abdurahmonov, Sh. Shukurov, Q. Mahmudov. “O‘zbek tilining tarixiy grammatikasi”, Toshkent, ”O‘ZBEKİSTON FAYLASUFLARI MILLİY JAMİYATI” nashriyoti, 2008-yil.
8. B. Mengliyev, O. Xoliyorov. “O‘zbek tilidan universal qo‘llanma”, Toshkent, “AKADEMNASHR”, 2011 - yil.
9. M. Mirtojiyev. “Hozirgi o‘zbek tili”, Toshkent, “O‘QITUVCHI” nashriyoti, 1992 - yil.
10. M. Mirzayev, S. Usmonov, I. Rasulov. “O‘zbek tili”, Toshkent, 1978-yil.
11. M. Hamroyev, D. Muhammedova,D. Shodmonqulova, X. G`ulomova,Sh. Yo`ldosheva. “Ona tili”, Toshkent, 2007-yil.
12. M. Hamrayev. “Hozirgi o‘zbek tilidagi ko‘rsatish olmoshlarining funksional - semantik xususiyatlari”, Toshkent, “Fan” nashriyoti, 2009-yil.
13. M. Hamrayev. “Ona tili”, Toshkent, “SHARQ” nashriyoti, 2011 - yil,
14. N. Mahmudov, A. Nurmonov. “O‘zbek tiliningnazariy grammatikasi”, Toshkent, 1995 - yil.

15. Sh. Rahmatullayev. “Hozirgi adabiyo‘zbek tili”, Toshkent, 2006-yil.
16. I. Azimov, M. Saparniyazova. “Ona tilidan ma’ruzalar va testlar majmuasi”, Toshkent, 2008 - yil.
17. R. Nuriddinova. “Hozirgi o‘zbek adabiy tili”, Navoiy – 2007.
18. B. O‘rinboyev. “Hozirgi o‘zbek adabiy tili”, Samarqand – 2001.
19. A. H. Кононов.
- Грамматикасовременногоузбекскоголитературногоязыка. М – Л. 1960.
20. N. M. Mahmudov, A. Nurmonov, A. Sh. Sobirov. “Ona tili”, 9 - sinf darslik, Toshkent, “TASVIR” nashriyoti, 2006-yil
21. M. Umarova, Sh. Hakimova. “O‘qish kitobi” 3 - sinf darslik, Toshkent, 2008 - yil.
22. A. Shojalilov, G. Toshmatova, S. Matchonov, Sh. Sariyev. “O‘qish kitobi” 4 – sinf darslik, Toshkent, 2002 - yil.
23. Ibrohim Jo‘ra. “Onamning hikoyalari”. Toshkent, “YURIST - MEDIA MARKAZI” nashriyoti, 2012 - yil.
24. R. Nabiyeva. “Farishta Mim sarguzashtlari”, Toshkent,
25. Muhammad O‘rinboy qizi “Tarbiya kitobi”, Toshkent, “BEKINMACHOQ - PLYUS” nashriyoti, 2009-yil.
26. A. Samad. “Qrim xalq ertaklari”, Toshkent, “CHO‘LPON” nashriyoti, 2003-yil.
27. E. M. Yusupov, B. S. Komilov. “Turk xalq ertaklari”, Toshkent, “CHO‘LPON” nashriyoti, 2002-yil.
28. “Bilimdon” jurnali, 2008-yil, yanvar, №1.